

БОРБОРДУК АЗИЯ УНИВЕРСИТЕТИ
ЖОГОРКУ ӨНҮКТҮРҮҮ МЕКТЕБИ
Мамлекеттик саясат жана башкаруу институту

Монголиядагы коомдук таасирди баалоо: Өнүгүү жана тенденциялар

Байгалмаа Пүрэвсурэн,
Тегшбаяр Дарамбазар жана
Пурэвдулам Лхагвасурэн

БОРБОРДУК АЗИЯ УНИВЕРСИТЕТИ
ЖОГОРКУ ӨНҮКТҮРҮҮ МЕКТЕБИ
Мамлекеттик саясат жана башкаруу институту

ДОКЛАД №65, 2022

Монголиядагы коомдук таасирди баалоо: Өнүгүү жана тенденциялар

Байгалмаа Пүрэвсурэн, Тегшбаяр Дарамбазар жана
Пүрэвдулам Лхагвасурэн

Мазмуну: Бул изилдөөдө инфратүзүмдү туруктуу өнүктүрүүнүн данакер өрнөгү болуп саналган GobiFramework долбоорунун алкагында Монголиянын Өкмөтү үчүн тоо-кен өнөр жай тармагындагы коомдук таасирди баалоо (КТБ) боюнча жолдомонун иштелип чыгышы жөнүндө баяндама сунушталат.

Биз Монголиядагы айлана-чөйрөгө таасирди баалоо жол-жоболорун карап чыгып, кызыкдар тараптардын кеңештерин уктук жана талаа изилдөө иштерин жүргүздүк.

Биз сунуштаган бул КТБ жолдомосу, – чет өлкөлүк инвестицияларды жоготуудан коркуудан улам, КТБ жөнүндө жетишсиз билимден жана тоо-кен өнөр жай тармагындагы кызыкдар тараптардын, өзгөчө тоо-кен иштери боюнча мамлекеттик агенттиктин жана жергиликтүү жамааттардын кызыкчылыктарынын карама-каршылыгынан улам, – көптөгөн терс жана оң пикирлерди алды.

Биздин табылгалар эки нерсени: (а) 2013-жылдан 2021-жылга чейин орун алган көйгөйлөрдү чечүүнүн мурдагы ыкмалары натыйжалуу эместигин; (б) коомдук таасирлер тобокелдиктерди, таасир этүүчү факторлорду жана кен долбоорунан жабыр тарткан коомчулуктун өкүлдөрүнүн өздөрү тарабынан аныкталган таасирлерди эске алуу менен коомдук илимдердин ыкмаларын колдонуу аркылуу системалуу түрдө бааланышы керектигин, алиги коомчулук өкүлдөрү өз алдынча көзөмөлдөй ала тургандай деңгээлдеги тийиштүү жумшартуу планы даярдалышынын зарылдыгын көрсөттү.

Макалада колдонулган негизги сөздөр: Тоо-кен өнөр жай, Айлана-чөйрөгө таасири, Инфратүзүмдү туруктуу өнүктүрүү

JEL Классификациясы: H54, L72, P32.

Мамлекеттик саясат жана башкаруу институту 2011-жылы Орто Азиянын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө тиешелүү маселелер боюнча туруктуу жана терең изилдөөлөрдү жайылтууга, жана алтернативдүү саясатты изилдөө максатында түзүлгөн.

Мамлекеттик саясат жана башкаруу институту Борбордук Азиянын Өнүгүү мектебинин (магистратура) бир бөлүгү болуп саналат. Борбордук Азия университети (БАУ) 2000-жылы түзүлгөн. Анда Тажикстан, Кыргызстан жана Казакстан өлкөлөрүнүн президенттери жана улуу даражалуу Ага Хан жеке, коммерциялык эмес жана диний эмес (светтик) университет түзүү жөнүндө эл аралык келишимге кол коюшкан; бул эл аралык келишим жогоруда аталган үч өлкөнүн парламенттери тарабынан бекитилип, Бириккен Улуттар Уюмунда катталган.

Мамлекеттик саясат жана башкаруу институтунун Изилдөө макалалар жыйнагы ар кандай социалдык жана экономикалык көйгөйлөргө, мамлекеттик башкарууга жана коомдук саясатка тиешелүү Борбордук Азия контестиндеги кенен темалар боюнча түп нускалуу макалалар жарыяланчу рецензияланган материалдардын топтомун түзөт. Ал жалпы эле аталган чөлкөм туш болуп жаткан учурдагы жана жаңы пайда болуучу көйгөйлөргө тынчсызданган аудитория менен авторлор өз идеяларын бөлүшүүсү үчүн жандуу ыкма катары ойлонуп табылган. Макала боюнча суроолор же сунуштар ippa@ucentralasia.org дарегине жөнөтүлүшү шарт.

Сериялык редакторлор:

Богдан Кравченко жана Роман Могилевский.

Фото: Көмүр жана жез концентратын ташыган жүк ташуучу унаалар Кытай чек арасында тизилип турушат. Бул жалгыз жол Түштүк Гобидеги Ханбогд суму аркылуу чийки затты ташуунун негизги артерияларынын бири болуп саналат.

Автордук укук © 2022

Борбордук Азия Университети

Кыргыз Республика, Бишкек ш. 720001, Токтогул көч. 138

Тел.: +996 (312) 910 822, E-mail: ippa@ucentralasia.org

www.ucentralasia.org

Бул макаладагы изилдөөнүн жыйынтыктары, чечмелөөлөрү жана тыянактары авторлорго гана таандык жана Борбордук Азия университетинин оюн чагылдырбайт. Макаладагы тексттерди жана маалыматтарды шилтеме берүү менен колдонууга болот.

Авторлор тууралуу маалымат:

Байгалмаа Пүрэвсурэн - юрист жана изилдөөчү, бакалавр (LLB) жана магистратура (LLM) даражасын Монголия Улуттук университетинин укук таануу факультетинен алган. 2003-жылдан бери коомчулуктун өнүгүүсү, табигый кырсыктарды башкаруу жана аялдар менен балдардын укуктарын коргоо боюнча иш алып келет. Ал улуттук жана эл аралык жарандык коом уюмдарынын, анын ичинде БУУӨП жана World Vision International - Монголиянын гранттарына ээ болгон. Анын илимий изилдөөлөрү жергиликтүү коомчулуктарга, айрыкча көчмөн малчыларга, өнүгүүнүн артынан келип чыккан көчүү жана компенсациялардын социалдык-экономикалык таасирине багытталган.

Тегшбаяр Дарамбазар Каржы жана Экономика Университетинин окутуучусу жана “Мыйзам чыгаруу жана саясатты изилдөө борбору” бейөкмөт уюмунун башкармалыгынын мүчөсү. Анын изилдөөлөрү казып алуу тармагынын отчеттуулугуна жана ачыктыгына, айрыкча бенефициардык жана ачыкка чыгаруу системасына багытталган. Ал коомдук илимдер боюнча магистр жана юридикалык бакалавр даражасына ээ жана акчаны адалдоого каршы жана каржылык кылмыштарга каршы күрөшүү боюнча адистешкен. Буга чейин ал Гонконгдо жана Монголияда жеке сектордо иштеп, Монголиянын өкмөтүндө жана министрлер кабинетинде мамлекеттик кызматкер болуп эмгектенген.

Пурэвдулам Лхагвасурэн учурда Дүйнөлүк банк тарабынан каржыланган Монголиядагы «Малды коммерциялаштыруу долбоорунда» иштейт. Ал Австралиянын Брисбен шаарындагы Квинсленд университетинде экологияны башкаруу боюнча магистр даражасын алган. Анын тоо -кен жана жаратылышты коргоо тармагында иштеген он жылдык тажрыйбасы бар. Анын илимий кызыкчылыктары: климаттын өзгөрүшү жана коомчулукка негизделген жаратылышты сактоо.

Мазмуну

Киришүү	5
Коомдук таасирди баалоонун эл аралык тажрыйбалары жана алардын тийгизген таасирлери.....	8
Монголияда КТБ мыйзамдарында жана колдонмолорунда коомдук таасирди баалоонун эволюциясы	10
2012-жылдагы АТБ мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүүдөн мурдагы коомдук таасирлерди сереп салуу.....	11
АТБнын укуктук алкагындагы коомдук таасирлерди баалоо учурлары	13
Монголияга мүнөздүү болгон коомдук көйгөйлөр баалоо жүрүмүндө кез жаздымда калган.....	19
Кеңешүү аркылуу коомдук таасирди баалоо методологиясын иштеп чыгуу.....	20
Тыянак	20
Кыскача адабият тизмеси	22

Жадыбалдар

Жадыбал 1. Коомдук таасир аймактары жана алар менен тыгыз байланышкан кошумча таасирлер	9
Жадыбал 2. Коомдук таасирди жумшартуу боюнча улуттук жана эл аралык аргаларды салыштыруу	18

Сүрөттөр

Сүрөт 1. Монголиядагы айлана -чөйрөгө таасирин баалоо боюнча деталдуу отчеттордун саны.....	14
---	----

Кыскартуулар

АКШ	Америка кошмо штаттары
АТДБ	Айлана-чөйрөгө карата таасирди дыкат баалоо
АТЖБ	Айлана-чөйрөгө таасирди жалпы баалоо
БАММ	Бекер, алдын ала жана маалымдалган макулдуктун
ИКЛ	Ишмердиктин коомдук лицензиясы
КТБ	Коомдук таасирди баалоо
МПМБ	Монголиянын Пайдалуу кендер жана мунайзат башкармалыгы
ТЭН	Техникалык-экономикалык негиздеме
ЧОИ	Чакан жана орто ишканаларды
ЭЖИ	Экологиялык жалпы изилдөө
ЭСКМ	Эмгек жана социалдык коргоо министрлиги

Киришүү

Бул изилдөөдө туруктуу инфратүзүмдү өнүктүрүү үчүн арачылык өрнөгү катары кызмат кылган “Тоби алкагы” (Gobi Framework)¹ долбоорунун бир бөлүгү катары тоо-кен өнөр жайы тармагындагы коомдук таасирди баалоо (КТБ) боюнча жолдомону Монголиянын Өкмөтү үчүн иштеп чыгуу жаатында баяндалат. Жолдомону иштеп чыгуу үчүн изилдөөчүлөр өндүрүп даярдоо өнөр жайындагы, жана, жалпылап алганда, башкы инфратүзүм долбоорлорундагы ишмердүүлүктөн улам келип чыгуучу зыянды мүмкүн болушунча азайтуу жана пайданы жогору арттыруу жаатында чараларды аныктоону мүдөө кылышты.

Кийинки бөлүмдөрдө биз учурда иштеп жаткан укуктук негиздерди, коомчулук үчүн ачык болгон айлана-чөйрөгө карата таасирди дыкат баалоо (АТДБ) маалыматын жана талаа изилдөө иштериндеги табылгаларды талдап чыгуу аркылуу Монголиадагы долбоорлордун таасирин баалоонун азыркы тапта орун алып жаткан тажрыйбасына сереп салабыз. Андан кийин, сунушталган КТБ көрсөтмөлөрүнүн чоо-жайлары эл аралык алдыңкы тажрыйбаларга салыштырмалуу талкууланат. Соңунда, биз тапкан жыйынтыктарыбызды жана сабактарыбызды бул тармакта иштеп жаткан изилдөөчүлөр менен практиктерди да өзүнө камтыган кеңири аудитория үчүн шардана кылып жыйынтыктайбыз.

Монголиада социалисттик жана постсоциалисттик мезгилдерде КТБ боюнча тажрыйба жок болчу. Социализм мезгилинде өкмөт тоо-кен өнөр жайына негизделген конуштарды же кен шаарчаларын курган, ал аймакта ага чейин жерди пайдаланып келген малчылардын эч кандай расмий укуктары эске алынган эмес. Мындай кен жайларда малчылар тоо-кен өнөр жайынын иштеринен улам башка жайга көчүп кетүүгө аргасыз болуп турат; ал эми учурдагы өкмөт деле малчыларды көчүрүү үчүн башка жерлерди табуу жана алардын бакыбат жашоо-тиричилигин камсыз кылуу боюнча азыркы тапта да эч кандай жоопкерчиликти албай келет.

Тоо-кен өнөр жай компаниясы малчылардын башка жакка көчүүсүнө кеткен чыгымдын гана же алардын жеке менчигине келтирилген зыяндын гана ордун толтурат. КТБны жүзөгө ашыруунун эл аралык тажрыйбасы компаниялар менен жергиликтүү жамааттардын ортосунда мунаса түзүү жана өнүктүрүүдөн алынчу пайданы жогорку деңгээлге арттыруу жана келтирилчү чыгымдарды, айрыкча алганда, жергиликтүү калк тарткан чыгымдарды кескин азайтуу үчүн ачык болуп эсептелет (Ganbold and Ali, 2017). Монголиянын Өкмөтү 2006- жана 2010-жылдары айлана-чөйрөгө карата таасирди баалоо (АТБ) боюнча көрсөтмөлөрдү иштеп чыкканы менен, КТБ боюнча укуктук көрсөтмөлөрдү алигиче кабыл ала элек.

Жолдомо төмөнкүлөрдөн: (а) баалоо ишин жүргүзүү жана бекитүү боюнча институттук мамилелерди башкаруучу өкмөттүк процедуралык кадамдарды жөнгө салуудан жана (б) сунушталган долбоорду баалоо үчүн тиешелүү министрликтер тарабынан кабыл алынган методологиядан турат. Монголиада айлана-чөйрө менен элеттин жашоо-тиричилигинин ортосундагы таасын байланыштарга карабастан, айлана-чөйрөгө карата таасирди баалоо (АТБ) үчүн болгон мыйзамдык талаптар айдан ачык көрүнүп турчу коомдук компонентти камтыбайт.

Өндүрүп даярдоо өнөр жайы улуттук экономикага олуттуу салым кошуп келгендиги эч талашсыз нерсе. Монголиянын Пайдалуу кендер жана мунай зат башкармалыгынын

¹ Оксфорд университетинин География жана айлана-чөйрө мектебинин, Борбордук Азия университетинин жана Монголиянын Көз карандысыз изилдөө институтунун ортосундагы кызматташтык тууралуу бул шилтемеден толугураак караңыз: <https://gobiframeworks.ouce.ox.ac.uk>

маалыматы боюнча (MRPAM, 2020), өндүрүп даярдоо өнөр жай тармагы Монголиянын УДӨсүнүн дээрлик 30%ын, экспорттук өнүмдүн 80%дан ашыгын жана тикелей чет элдик инвестициялардын 70%дан ашыгын түзөт. 1996–2017-жылдар аралыгында компанияларга 10 миңден ашык кен иштетүү лицензиялары берилген, алардын айрымдары жокко чыгарылган, башкаларга өткөрүлүп берилген, жокко чыгарылган же долбоор аяктаган.

2020-жылдын декабрь айына карата Монголиянын аймагынын болжол менен 4%ын 2692 кен иштетүү лицензиясы камтыйт, анын 36%ы геологиялык чалгындоого жана 64%ы иштетүүгө арналып, мындагы калктын басымдуу бөлүгүнүн турмушуна таасирин тийгизген (MRPAM, 2020). Монголиянын жаратылыш байлыктары, Монголиянын Конституциясында жазылгандай, “мамлекеттик коомдук менчик” болуп саналат. Мамлекет өз элинин атынан жаратылыш ресурстарын башкарган чакта, ал жарандардын пайдасын мүмкүн болушунча арттыруусу жана, ошол эле учурда, бул жаратылыш байлыктарын пайдалануу аркылуу экологиялык жана коомдук тобокелдиктерге дуушарлантышы ыктымал болгон тобокелдиктерди мүмкүн болушунча азайтуусу өзгөчө мааниге ээ.

Бирок бул айдан ачык көрүнгөндөй конституциялык норманы жүзөгө ашыруу иш жүзүндө оңой эмес, анткени көптөгөн кызыкчылыктар өз ара кагылышып, көп учурларда жарандар эч кандай заттык пайдасыз куру жалак калышат (Blunt, 2014; Empson and Webb, 2014; Fraser et al., 2017; Lander, 2020). Малчылар тоо-кен компанияларынын жергиликтүү жамааттын макулдугусуз өз ишмердигин жүргүзүүсүн жана кен иштетүү аракеттери башталгандан кийинки учурдагы бул аракеттердин жергиликтүү жамааттарга терс таасирин этибарга албай жатканын сынга алып келишет (Cane et al., 2015).

Эл аралык коомчулук өндүрүп даярдоо өнөр жай тармагын өнүктүрүүнүн коомго тийгизиши мүмкүн болгон кесепеттери тууралуу суроолорду көтөрүп чыкты. Маселен, БУУнун Адам укуктары боюнча кеңеши көчмөн малчылардын жайытка, от камдалчу талааларга жана суу байлыктарына болгон укуктары алардын салттуу жерлеринде тоо-кен казуу иштеринен улам бузулуп жатат; малчылардын салттуу аймактарында кен казууга лицензия берилгенде, алардын эркин жана толук маалыматка негизденген макулдугу алынган эмес; жана тоо-кен долбоорлорунан жапа чеккен малчыларга чыгым үчүн төлөм көлөмү жетиштүү болгон эмес, деп тынчсыздануусун билдирди.

БУУнун бул комитети Монголияны кен иштетүү лицензиялары берилгенге чейин адам укуктары жана АТБ менен байланыштуу жүрүмдөрдү жүзөгө ашырууга жана мындай долбоорлордон жабыр тарткан бардык кызыкдар тараптардын баалоо жүрүмдөрүнө натыйжалуу катышуусуна кепилдик жаратууга чакырды (HRC, 2020).

Биздин талаа изилдөөлөрүбүз жана башка иликтөөлөрүбүз көрсөткөндөй, акыркы 30 жылдан ашуун убакыттын ичинде малчылар, тоо-кен жайларын казууга лицензия бөлүнгөндүктөн улам, өздөрүнө ылайыктуу жерлерге көчүрүлбөстөн өз үй – өлөң төшөк болгон журттарынан айрылышкан жана жайыт жерлеринен, булактуу сууларынан, мал жандыктарынан, ал түгүл диний ишеними үчүн ыйык делген жерлерден кеткен чыгымдарынын ордун толтурта алышкан эмес (Bonilla, 2017; Meesters and Behagel, 2017; Byambaa and de Vries, 2019, 2020; Fraser et al., 2019; Sternberg et al., 2019) Натыйжада жарандык коомдун топтору жана жергиликтүү лидерлер өкмөттөн салттуу көчмөн жашоо бейнесин сактоого тоскоолдук кылат деп эсептелген бардык тоо-кен иштерин толугу менен жабууну талап кылышууда (Bumochir, 2020).

Ошол эле учурда малчылар ички азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо үчүн чечүүчү мааниге

ээ болгон эт жана сүт азыктарын өндүрүшөт (Finke, 2003; Ichinkhorloo, 2018). Мал чарбасы элет калкынын жашоо-тиричилигинин өзөгү жана келечек муундар үчүн мураска кала алчу мүлк болуп саналат (Finke, 2012; Undargaa and McCarthy, 2016).

Decision-makers have not adequately considered how mining operations impact herders and the local community as well as food security and the rural economy more broadly. Thus, managing the risks and negative social and environmental impacts due to mining operations should be prioritised by the government.

Чечимдерди кабыл алуучулар тоо-кен казуу иштери малчыларга жана жергиликтүү коомчулукка, ошондой эле, кеңири алганда, азык-түлүк коопсуздугуна жана элет экономикасына кандайча таасир тийгизээри жөнүндө азырынча тийиштүү түрдө ойлонушкан жок. Ошентип, тоо-кен иштерине байланыштуу тобокелдиктерди жана коомдук жана экологиялык болжолдуу кесепеттерди жөндөп-башкаруу милдети өкмөт тарабынан артыкчылыктуу милдет болууга тийиш.

Тоо-кен долбоорлору жана мамлекеттик расмий жетекчилер изилдөөбүздө жана кызыкдар тараптардын өз ара кеңешүүсү маалында көбүнчө терс социалдык көйгөйлөргө эмес, оң таасир берчү жагдайларга басым жасашкан. Биз тоо-кен долбоорлорунун көпчүлүгү ыктымалдуу жабыр тартчу аймактардагы жана жергиликтүү жамааттардагы коомдук көйгөйлөргө төмөнкү себептерден улам тийешелүү баа бербей койгондуктарын айтып, талашып келебиз:

Биринчиден, постсоциалисттик Монголиадагы пайдалуу кендер жана экология жаатындагы мурдараак кабыл алынган мыйзамдар өндүрүп даярдоо өнөр жайынын бюджеттик кирешелерин көбөйтүү үчүн иштелип чыккан жана жергиликтүү жамааттарды социалдык коргоо маселелерин жөнгө салчу эмес. Экинчиден, айлана-чөйрөгө карата таасирди баалоо (АТБ) мыйзамы 1998-жылдан бери иштеп келе жаткандыгына жана коомдук таасирди баалоо (КТБ) маселесине 2012-жылдагы АТБ мыйзамынын чегинде шилтеме берилгенине² карабастан, “Гоби алкагы” долбоору (Gobi Framework project) АТБнын долбоорун сунуштаганга чейин Монголиянын өкмөтү КТБ боюнча эч кандай көрсөтмөлөрдү иштеп чыккан эмес.

Үчүнчүдөн, ортоңку катмардагы аткаминерлер жана чакан жана орто ишканалар жөнгө салынбаган ишкердик чөйрөсүн жактырышат. Кызыкдар тараптар менен кеңешүү жана КТБнын сунушталган көрсөтмөлөрүн иштеп чыгуу учурунда, тоо-кен өнөр жай министрлигинин жана анын пайдалуу кендер жана мунайзат боюнча агенттигинин жетекчи кызматкерлери КТБ жаатындагы көрсөтмөлөр “тоо-кен ишканалары үчүн ашыкча эле жүк” болот деген ойлорун айтышкан, ал эми тоо-кен компаниялары болсо КТБнын алгачкы саамалыктык көрсөтмөлөрүн иштеп чыгууда кызматташууга көңүлдөнүшкөн эмес (GF, 2020a).

Бул маанайдагы ой жүгүртүүлөр социализмдин тоталитардык буйрукчул кыртышынан келип чыккан жана постсоциалисттик Монголиадагы этикалык ишкерлик тажрыйбаларына көңүл бурбоочулук же түшүнбөөчүлүк менен коштолгон.

2 2012-жылдын АТБ мыйзамынын 7.7-беренесинде Монголиянын өкмөтү АТБ, КТБ жана саламаттыкка карата таасирди баалоо (СТБ) колдонмолорун жана методологиясын иштеп чыгышы керектиги көрсөтүлгөн. Толугураак: www.legalinfo.mn/law/details/8665 дарегинен караңыз.

Коомдук таасирди баалоонун эл аралык тажрыйбалары жана алардын тийгизген таасирлери

КТБнын укуктук негизи биринчи жолу 1969/70-жылдары АКШнын Улуттук айлана-чөйрөнү коргоо саясаты жөнүндө мыйзамы (Burdge and Vanclay 1996) кабыл алынганда келип чыккан жана бул мыйзамдык акттын негизинде КТБнын алгачкы вариантын турмушка ашырган Айлана-чөйрөнүн сапаты боюнча Президенттин Кеңеши түзүлгөн. Ошондон бери, Дүйнөлүк Банк жана Эл аралык Валюта Фонду сыяктуу уюмдар аркылуу дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүндө социалдык жана экономикалык таасирлерди баалоону каржылоонун шарты катары милдеттендирүү усулу менен КТБ киргизилген.

КТБга байланыштуу укуктук жактан милдеттендирчү эл аралык келишимдер жок. Бирок өкмөттөрдү адам укуктарынын бузулушунун алдын алууга жана бузулган укуктарды калыбына келтирүүгө милдеттендирген бир нече негизги документтер бар. Мисалы, Монголия 1976-жылы кошулган «Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча эл аралык пакттын» 1.2-беренесинде мындай делет:

“Бардык элдер, – эл аралык экономикалык кызматташтыктан келип чыккан, өз ара пайдалуу принципке жана эл аралык укукка негизделген ар кандай милдеттенмелерге эч кедерги тийгизбестен туруп, – өз табигый байлыктарын жана пайдалуу кендерин өздөрүнүн кызыкчылыктары үчүн ээн-эркин пайдалана алышат. Эч бир учурда ар кандай элди өзүнүн жашоо-тиричилик каражатынан ажыратууга болбойт”.

Эл аралык уюмдар тарабынан бекитилген жана стандарттар катары ишке ашырылган КТБга байланыштуу негизги документтердин жана принциптердин өрнөктөрү Эл аралык Каржы Корпорациясынын «Экологиялык жана социалдык туруктуулук боюнча иш аткаруу стандарттарын» (IFC, 2012) камтыйт.

Иш аткаруу стандарттары Ою Толгой кени сыяктуу ЭВФ тарабынан каржыланган долбоорлордо аткарылган. Пайдалуу кендер тармагынын изилдөөчүлөрү жана жарандык коомдун жигердүүлөрү Ою Толгой кен жайындагы калайыкты көчүрүү жана аларга төлөмдөрдү төлөө иштери аркылуу бул стандарттар менен көбүрөөк таанышып калышты (CAO, 2020). БУУнун “Ишкерлик жана адам укуктары боюнча жетектөөчү принциптери” өлкөдө улам кеңири кабыл алынып жатат жана ишкерлик чөйрөлөр адам укуктарына аяр мамиле кыла башташты. 2018-жылы Монголиянын Тышкы иштер министрлиги “Ишкерлик жана адам укуктары боюнча иш-аракеттер планын” иштеп чыгуу үчүн мамлекеттик, жеке менчик тармактын жана жарандык коомдук уюмдардын катышуусу менен жумушчу топ түздү. Бекер, алдын ала жана маалымдалган макулдуктун (БАММ) принциптери, ишмердиктин коомдук лицензиясы (ИКЛ) жана Экватор принциптери монгол коомчулугу тарабынан талкууланып жатат жана тааныла баштады. Азия өнүктүрүү банкынын, Дүйнөлүк банктын жана Европа Кайра куруу жана өнүктүрүү банкынын тиешелүү көрсөтмөлөрү жана стандарттары, ошондой эле, ушул эл аралык каржы институттарынан (ЭКИ) каржылоо алган долбоорлорду жүзөгө ашыруучулар тарабынан да аткарылууда.

КТБнын илимий жобосун иштеп чыгуу тийешелүү адабиятты текшерүүнү талап кылат. Ванклай жана башкалар (Vanclay et al., 2015: 1) жазган эмгекте КТБга мындайча аныктама берилген:

“Коомдук таасирди баалоо – бул биофизикалык жана адамзаттык чөйрөнү кыйла туруктуу жана адилеттүү кылуу үчүн пландаштырылган (саясат, программалар, пландар, долбоорлор

аркылуу) кийлигишүүлөрдүн адамдын өз айлана-чөйрөсүнө күтүлгөн жана күтүлбөгөн кесепеттерин сереп кылып талдоо жана башкаруу жүрүмү болуп саналат”.

Бул колдонмо КТБ жөнүндөгү жаңы түшүнүктү камтыйт, социалдык таасирлерди айлана-чөйрөгө карата таасирди баалоодо (АТБ) көп каралган (маселен, демографиялык өзгөрүүлөр, жумуш орду маселелери, каржылык коопсуздук жана үй-бүлөлүк жашоого тийгизген таасирлери сыяктуу) чектелген маселелерге караганда бир кыйла кеңири мааниде таразалайт. Бул өңүттөр Ванклай жана башкалар (Vanclay et al.; 2015) тарабынан баса белгиленген жана Монголиада КТБ методологиясын иштеп чыгууда кеңири колдонулган.

№ 1 жадыбалда коомдук таасирди баалоо үчүн сегиз категория бар; алар үч деңгээлдеги: жеке адамга, үй-бүлөгө жана коомчулукка тийгизген таасирлерди көрсөтүшү керек (GF, 2021).

Жадыбал 1. Коомдук таасир аймактары жана алар менен тыгыз байланышкан кошумча таасирлер

1. Жашоо бейнеси (маданий өңүттөрдү кошпогондо): киреше; кесип жана жумуш; үй-бүлөлүк жумуш жана үй-бүлөнү пландаштыруу; жашоо бейнеси жана салттуу малчылык; жашоо-тиричилик наркы; жана балдар эмгеги; аялдардын эмгеги, күнүмдүк үй жумуштары.
2. Жеке жана мүлктүк укуктар: жерди пайдалануу укугу; жердин түшүмдүүлүгү; жашоо деңгээли; жер, жайыт, суу жана токой байлыктары; мал жана өндүрүштүк каражаттар; товарлардын, турак жайдын баасы.
3. Чечимдерди кабыл алууга жана жамаатты башкарууга жергиликтүүлөрдү киргизүү: жергиликтүү калыктын долбоор маалыматын алуу жөндөмдүүлүгү; алардын жашоосуна таасир эткен долбоордук чечимдерге катышуу жөндөмдүүлүгү; акимдердин жана жарандардын өкүлчүлүк хуралдарынын (кеңештеринин) төрагаларынын аймактык (дубандык) сомондук жана бектик (баг) деңгээлдерде коомдук кеңешмелери жана калайыкка ачык маалыматы; жана даттануу механизмдери.
4. Диний ишенимдер, асыл-нарктар, тил жана маданият: диний ишенимдер; тил жана баарлашуу; жергиликтүү үрп-адат, салт жана дин; кийим-кече, тамак-аш; маданий мурастардын жайлары жана салттуу маанидеги жайлар; диний же руханий маанидеги жайлар; заттык жана заттык эмес маданий мурастарды коргоо.
5. Коомчулуктун турмуштук жыргалчылыгы: ишеним, мамилелер; киреше жана теңсиздик; маалымат алуу жана алмашуу; коомдук саламаттыкты сактоо жана билим берүүчү ыңгайлуулуктарга жетүү жана сапаты; улгайгандардын, балдардын, обочолонуп калгандардын, жалгыз бой ата-энелердин, аз камсыз болгон адамдардын укуктары, жашоо-тиричилиги, кирешелери; кылмыштар жана мыйзам бузуулар; үй-бүлөлүк зомбулук; жергиликтүү жарандар менен бийликтин ортосундагы карым-катнаш.
6. Айлана-чөйрө: жаратылыш байлыктары (жайыт, суу, токой, жаныбарлар, балыктар, өсүмдүктөр); азык-түлүктүн сапаты жана жеткиликтүүлүгү; айланадагы ызы-чуу, булгануу жана жыт; айланадагы жардыруу жана чаң коркунучу.
7. Коомдук саламаттык жана бакыбат турмуш: жамааттар үчүн жугуштуу жана жугуштуу эмес оорулар; коомдук дене саламаттыгы жана коопсуздук; денеге зыян келтирүү коркунучу; малдын саламаттыгы; коомдук жабыркоочулук.
8. Кумар, коркуу жана санааркоочулук: коомдук коопсуздук; балдарына жана келечегине байланыштуу арзуу; жайытка, мекенге байланыштуу тынчсыздануулар жана коркуулар; жумушка байланыштуу түшүнүксүздүк; ой чабыт жана шыктануучулук; долбоорго жана ага тыгыз ширелишкен ишмердикке байланыштуу коркуу жана санааркоо.

Бул маалымат Vanclay et al. 2015: 2. эмгегинен өздөштүрүлүп, жакшыртылды.

Монголиада КТБ мыйзамдарында жана колдонмолорунда коомдук таасирди баалоонун эволюциясы

Монголианын өндүрүп даярдоо өнөр жай тармагынын экологиялык жана социалдык эрежелери акыркы үч он жылдыкта акырындык менен өнүгүп, нагыз экономикалык өнүгүүгө көңүл буруудан айлана-чөйрөнү коргоого көбүрөөк көңүл бурууга өттү. Коомдук таасирдин көйгөйлөрү 2012-жылга чейин таназарга алынган эмес, ал эми ошол жылы жаңыдан кабыл алынган айлана-чөйрөгө карата таасирди баалоо (АТБ) мыйзамы³ экологияга жана ден соолукка тийгизилген таасирлерди баалоо боюнча көрсөтмөлөргө мезгилдеш түрдө КТБнын көрсөтмөлөрүн иштеп чыгууга Өкмөттү милдеттендирген.

Бирок 2012-жылга чейин АТБ мыйзамдарында жана көрсөтмөлөрүндө социалдык маселелер толугу менен жок болгон дешке болбойт. 1988-жылы Монголианын жер казынасы жөнүндө мыйзамы тоо-кен ишканаларынан айлана-чөйрөнү коргоо планын иштеп чыгууну талап кылган. Монголианын АТБ боюнча мыйзамы биринчи жолу 1998-жылы кабыл алынган, андан кийин 2012-жылы башка экологиялык мыйзамдар, – мисалы, Суу жана аба мыйзамы, – менен биргеликте кайра таразаланып чыккан. Пайдалуу кендер жөнүндөгү мыйзамдын сыңарындай эле, АТБ мыйзамына 2015- жана 2017-жылдары өзгөртүүлөр киргизилген.

Монголианын пайдалуу кендер мыйзамы жана АТБ мыйзамы – өндүрүп даярдоо өнөр жай тармагын жөнгө салуучу негизги мыйзамдар. Кайсы бир компания кен иштетүү үчүн тоо-кен казууга лицензия алганда, алар кенге жана ага байланышкан инфратүзүмгө АТБ жүргүзүшү керек. Мыйзам компаниядан баалоонун үч түрүн: (а) экологиялык жалпы изилдөө (ЭЖИ); (б) айлана-чөйрөгө таасирди жалпы баалоо (АТЖБ) жана (с) эгерде Айлана-чөйрөнү коргоо министрлиги талап кылса, анда жалпы АТБнын жыйынтыктарына таянып баалоо иштерин жүргүзүүнү талап кылат.

1998-жылдагы АТБ мыйзамына ылайык, 2006-жылкы Дүйнөлүк Банктын таразалоосунан кийин (World Bank, 2006) жана 2010-жылкы БУУнун Өнүктүрүү Программасынын Монголиада экологиялык башкарууну чыңдоо долбоорунун Биринчи баскычынын (2007–10) жүзөгө ашырылышынан соң, өлкөнүн Айлана-чөйрөнү коргоо министрлиги АТБ боюнча көрсөтмөлөрдү иштеп чыккан. 2012-жылы АТБ мыйзамын кайра карап чыгуунун натыйжасында жаңы өзгөртүүлөр киргизилди; алардын бири экологиялык гана эмес, коомдук таасирлерди, жана ошондой эле, “тоо-кен долбоорлорунун ден соолукка тийгизген таасирин” да баалоо милдетин камтыды (Snyder et al., 2012; Johnston et al., 2019).

АТБ мыйзамынын 7.7-беренесинде Монголианын Өкмөтү бул долбоордун айлана-чөйрөгө, ден соолукка (СТБ) жана коомдук таасирин кантип баалоо, бекитүү жана тастыктоо керектигин көрсөткөн жол-жоболорду жана колдонмолорду бекитет деп айтылат.

БУУӨПтүн Айлана-чөйрөнү башкаруу боюнча Долбоорунун 2-баскычынын көмөгү менен 2012-жылы АТБ мыйзамы кайра каралгандан кийин, Монголия Өкмөтү стратегиялык жана кумулятивдүү (көп тарамдуу) таасирлерди баалоону (СтрТБ, КумТБ) ар бири өз алдынча чагылдырган АТБ, КТБ жана СТБ жол-жоболорун жана методологиясын кабыл алышы күтүлгөн: б.а. жол-жоболордун жана методологиялардын үч башка топтому кабыл алынмак.

Бирок Монголия Өкмөтү 2013-жылы АТБ жана Айлана-чөйрөлүк СтрТБ, КумТБ түрлөрү үчүн

3 Ушул жана башка мыйзамдар жаатында www.legalinfo.mn интернет барагын караңыз.

гана жол-жоболорду кабыл алган (Өкмөттүн № 374 токтому). Бул жол-жобонун негизинде, Айлана-чөйрөнү коргоо министрлиги мурдагы 2006- жана 2010-жылдардагы АТБнын көрсөтмөлөрүнүн негизинде 2014-жылы АТБ методологиясын иштеп чыккан (Министрдин № А-117 буйругу).

Саламаттык сактоо министрлиги 2014-жылы СТБ методологиясын иштеп чыгуу менен бул нукту улантты (Министрдин № 413 буйругу), бирок ал методология тийешелүү жол-жоболордун жоктугунун айынан ишке ашкан жок. Тилекке каршы, балким, билимдин жана тажрыйбанын жоктугунан уламбы, 2021-жылдын башына карата КТБ боюнча көрсөтмөлөр эч качан эч бир мамлекеттик мекеме тарабынан өзүнчө иштелип чыккан эмес.

2012-жылдагы АТБ мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүүдөн мурдагы коомдук таасирлерди сереп салуу

Монголия өкмөтү тээ 1998-жылкы АТБ мыйзамына ылайык, 2006-жана 2010-жылдары АТБ боюнча көрсөтмөлөрдү (жол-жоболор менен методологиялардын ширендисин) иштеп чыккан. Маанилүү өксүктөргө карабастан, АТБ көрсөтмөлөрү анча-мынча туш келди тандалган социалдык маселелерге шилтемени ыраатсыз камтыган (World Bank, 2006, 2006; Dorjsuren et al., 2015; IGF, 2017a).

2006-жылдагы АТБ боюнча колдонмо коомдук таасирлер боюнча жалпыланган билдирүүлөрдү гана камтыган. Бул колдонмо долбоордо иштей турган жумушчулардын саны жана алардын иштөө шарттары жөнүндө маалыматты талап кылды жана таасир этүү аймагындагы социалдык иерархияларды жана долбоор боюнча жергиликтүү элдин пикирин изилдөөнү сунуштады. Бирок, бул маселелерге шилтеме так көрсөтмөлөрсүз эле бүдөмүк берилген болчу. 2010-жылы баалоонун жаңы көрсөтмөлөрү тендердик жүрүм аркылуу иштелип чыккан; бул тендер жүрүмүндө эколог адистердин, изилдөөчүлөрдүн жана кеңешчилердин кесипкөй тобу колдонмолордун жаңыртылган топтомун иштеп чыгышкан.

Бул жүрүм калктын тоо-кен өнөр жайына байланышкан экологиялык жана социалдык маселелер боюнча маалымдуулугунун жогорулашы менен дал келди. Жаңы көрсөтмөлөргө саламаттык жана тамактануу, жумуш орундарын түзүү, жакырчылыкты кыскартуу, миграция жана социалдык көйгөйлөрдөн тышкары, жабыр тарткан аймактын маданий жана тарыхый маанисине байланышкан маселелер да киргизилген. Социалдык-экономикалык, маданий жана экологиялык бөлүмдөр тоо-кен өнөр жайынын иш-аракетинин динге, тарыхка, маданиятка, салттуу билимдерге жана чөлкөмдүк маселелерге тийгизген таасирин баалайт. 2010-жылкы көрсөтмө анчейин жакшы түзүлгөн эместигине жана колдонуучуга ыңгайлуу болбогонуна карабастан, ал коомдук, саламаттык жана экологиялык өңүттөрдөгү методологиялар үчүн пайдубал кызматын аркалады.

КТБ жаатында методология азырынча иштелип чыга элек болсо да, биздин кызыкдар тараптар менен болгон кеңешме отурумдарыбыздын учурунда өкмөт жана тоо-кен компаниялары: (1) АТДБ жана (2) техникалык-экономикалык негиздемелер тоо-кен иштеринин коомдук таасирин баалайт жана (3) жергиликтүү өнүгүү келишими социалдык башкаруу планына огожо болуп бере алат, деп түшүндүрүштү.

“Пайдалуу кендер жөнүндө” мыйзамга киргизилген акыркы өзгөртүүлөргө ылайык (2012), кен иштетүү лицензиясын алган кен казуучу долбоорлор жергиликтүү сомондор (райондор) менен келишим түзүшү керек. Жергиликтүү өнүгүү келишими же жамааттык өнүктүрүү

келишими (Sternberg et al., 2019) – классикалык маанидеги пайда бөлүшүү келишиминдей эмес (Blunt, 2014), бул келишим ага анча-мынча гана окшошуп кетет жана компаниялар жана жергиликтүү сомондук бийликтер көбүнчө айрым иш-чараларды, маселен, “сомондогу борборго бала бакча куруу” же “жергиликтүү “Наадам” майрамын колдоо”, сыяктуу нерселерди каржылоону өзүнө камтыйт.

Учурдагы жергиликтүү өнүгүү келишимдеринде айрым мүчүлүштүктөр орун алып жаткан чакта, бул макулдашуулардын иштелип чыгышы жана макулдашылышы андан да орчун тынчсыздандырат. Биз Дорногоби аймагынын (дубанынын) Айраг жана Даланжаргалан сомондоруна барып, малчылар жана жергиликтүү жамааттар менен маектешкенибизде, биз көптөгөн тоо-кен компаниялары аймактын акими менен келишим түзүшкөнүн жана ал келишимдердин бардык каржылоосу жергиликтүү сомонго эмес, аймактын борбордук бюджетине түшөөрүн үйрөнүп билдик.

Мындан тышкары, ал түгүл жергиликтүү бийлик өкүлдөрү бул келишимдерде кандай пункттар камтылганынан кабары жоктугуна жана тоо-кен өз аймагында жайгашкан жергиликтүү райондук бюджетке эч кандай каржылоо келбейт ко деп ойлошооруна ишаара кылышты. Мындай өксүктөрдү болтурбоо үчүн, биз коомдук таасирди баалоо (КТБ) жүрүмүнүн бир бөлүгү катары пайданы үлөшүү келишимин түзүү жана анын ачыктыгын жана аткарылышын камсыз кылуу боюнча конкреттүү бөлүмдөрдү киргиздик.

Монголиянын айлана-чөйрөгө карата таасирди дыкат баалоо (АТДБ) жаатындагы колдонмолору АТДБ изилдөөлөрү тоо-кен өнөр жай долбоорлорунун коомдук таасирлерин, айрыкча алганда, жергиликтүү унаа, байланыш жана отун-кубат инфратүзүмүнө тийгизген таасирин, жергиликтүү калайыктын курамына, маданиятына жана билим деңгээлине киргизилчү өзгөртүүлөрдү; ошондой эле, долбоорлор жер тилкесин колдонуудагы өзгөрүүлөр аркылуу жергиликтүү жамааттардын бакыбат турмушуна кандайча таасир тийгизиши ыктымал экендигин эске алууга милдеттүү, деп айрыкча белгилейт.

Бул жагдайлар, албетте, тоо-кен иштеринин коомдук таасирин чагылдыруу үчүн шексиз түрдө жакшы далаалаттар болгонуна карабастан, алар комплекстүү эмес жана иш жүзүндө эч качан жетиштүү деңгээлде аткарылып келген эмес. “Техникалык-экономикалык негиздемени жүргүзүү тартибине” ылайык (айлана-чөйрөгө карата таасирди баалоодон, АТБдан өзүнчө), коомдук таасирди баалоо (КТБ) методологиясы техникалык-экономикалык негиздемеге (ТЭНге) киргизилиши керек. Техникалык-экономикалык негиздемени жүргүзүү үчүн ушул “Тартипте” коомдук таасирди баалоо үчүн аныктамалар жана методологиялар бүдөмүк бойдон калган; мунун өзү ишканалардан, – кызматкерлер үчүн коопсуздук планын түзүүдө жана компаниянын саламаттык жана техникалык жааттагы зарылчылыктарын аныктоодо, – саламаттык коопсуздугун жана жумушка байланыштуу коркунучтарды (эч кандай баалоосуз) “бүшүркөп болжолдоону” жана тобокелдиктерге мониторинг жүргүзүү жана алдын алуу боюнча машыктырып-окутуу чыгымдарын “элестетип коюуну” сунуш кылып тим болот (GF, 2020b).

Бул болжолдонгон таасирлер долбоордун оң жана терс жактарын салыштыруу үчүн пайдалуу кендерди баалоо жана күтүлгөн пайда менен катарлаш сапта болушу керек. Мындан тышкары, техникалык-экономикалык негиздемелерди Тоо-кен өнөр жай министрлигинин Пайдалуу кендер кеңеши бекитет жана изилдөөнүн коомдук өңүттөрүнө баа берүүгө милдеттүү болбогон геологдор тарабынан гана каралып келет. АТДБда, ТЭНде же жергиликтүү өнүгүү келишиминде кеңири чагылдырылышы керек болгон сунушталган коомдук баалоо бөлүмдөрүнүн бири-бири менен өз ара байланышы жоктой жана мониторинг жана жумшартуу боюнча таасын пландарга ээ эместей сезилет.

Ал эми анын тескерисинче, адистер жана жарандык коомдун тажрыйбага ээ өкүлдөрү (Beck et al., 2007; Gibson and O’Faircheallaigh, 2011; Cane et al., 2015; Naalakkersuisut, 2016; IGF, 2017b; IRMA, 2018; Kvam, 2018) КТБ жүрүмдөрү ар дайым кеңири өлчөмгө ээ болгон чакта деле, жөн эле маалымат чогултуу менен алектенүү тоо-кен өнөр жайынан жабыр тарткан коомчулуктун көйгөйлөрүн чече албайт, деп өз жүйөөлөрүн келтиришет.

Мындан тышкары, жогорудагы мыйзам кайсы бир компаниядан мындай баалоону тоо-кен жайын иштетүү тууралуу лицензияны алгандан кийин гана жүргүзүүнү талап кылат, башкача айтканда, айлана-чөйрөгө карата таасирди баалоо (АТБ) да, коомдук маалыматтар да кен иштетүүнү баштаардан мурдараак эмес, кен казуу баскычы маалында гана жүргүзүлөт же чогултулат. АТБ боюнча жол-жобо АТБнын түзүмүн жана мазмунун аныктайт.

Долбоор турмушка ашырылган чакта, баштапкы маалыматтарды айлана-чөйрөнү башкаруу планынын өзгөрүшү менен салыштыруу зарыл. Башкача айтканда, биз АТБнын колдонмолорунун алкагында бааланган коомдук таасирлер өкмөт же компаниялар тарабынан социалдык көйгөйлөрдү чечүү же жумшартуу үчүн эч кандай андан кийинки мүдөөнү же мерчемдүү болочокку иш-аракетти камтыбай турган “ар башка булактардан чогултулган сандардын сүрөттөлүшү” эле болуп чектелет, деп өз жүйөөбүздү ортого салабыз. Ошентип, тоо-кен өнөр жай компаниялары тарабынан мамлекеттик органдарга тапшырылган сан жеткис баяндамалардагы коомдук маалыматтар мамлекеттик саясаттын келечектеги кадамдарын негиздөө үчүн өтө сейрек бааланат.

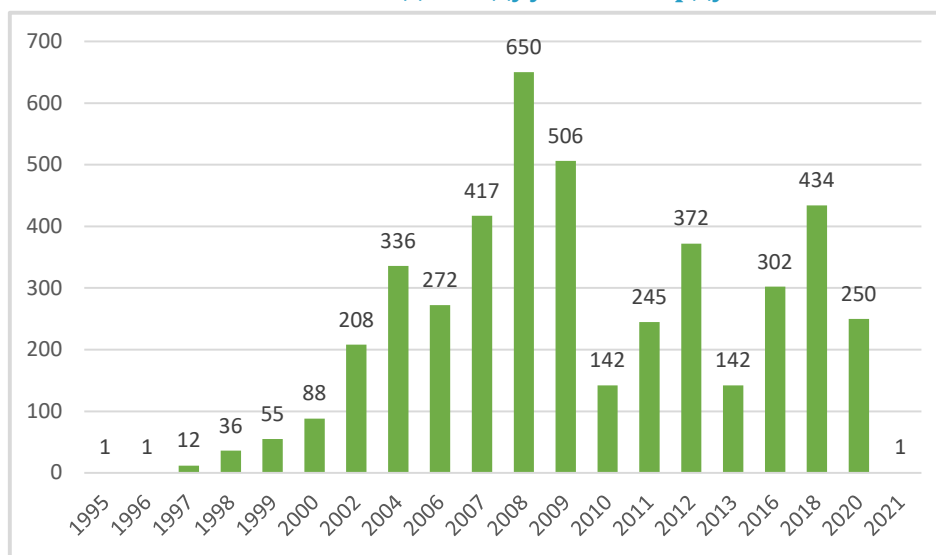
АТБнын укуктук алкагындагы коомдук таасирлерди баалоо учурлары

Айлана-чөйрөнү коргоо маалымат борборунун, Метеорология жана гидрология институтунун, Айлана-чөйрөнү коргоо министрлигинин интернет барактарына кайрылуу менен, биз азыркы учурдагы АТБ жүргүзүүнүн тажрыйбасын үйрөнө алдык. Жалпысынан алганда, бул маалымат кампасында коомдук көрүү үчүн 8560 айлана-чөйрөгө таасирди жалпы баалоо (АТЖБ) баяндамасы жана 6206 айлана-чөйрөгө карата таасирди дыкат баалоо (АТДБ) баяндамасы жүктөлгөн (EIC, 2020) (№ 1 сүрөттү караңыз). Учурда 102 компанияга Айлана-чөйрөнү коргоо министрлиги тарабынан КТБ жүргүзүүгө лицензия берилген, анын 21и тоо-кен өнөр жай тармагында иш-аракет кылат (EIC, 2020).

Бул баяндамаларды талдоо өтө татаал, анткени ар бир баяндаманын беш гана бөлүмү интернеттеги маалымат кампасына жүктөлгөн. Көрүү үчүн жеткиликтүү бөлүмдөр – баяндаманы каттоо баракчасы, таасирди азайтуу планы, тобокелдиктерди баалоо, экологиялык көйгөйлөрдү башкаруу планы жана мониторингдерди баалоо пландары.

Долбоордун кыртыштык маалыматы, таасирлердин өлчөнүшүнүн жана бааланышынын ыкмалары, жергиликтүү жамааттар менен кеңешүү кандайча уюштурулгандыгы жана тийешелүү долбоор боюнча жергиликтүү Жарандык Хуралдын чечими сыяктуу башка бардык негизги документтер бул маалымат кампасында жок. Бардык баяндамаларды талдап көрүү ошол эле аймакта иштеген компаниялар тарабынан кеңири таралган эски документтен текстти көчүрүп жабыштыра салуунун өнөкөт оорусун ашкерелеп салышы ажеп эмес. Бул компаниялардын арасында КТБнын тажрыйбасы күмөн жаратат, анткени учурдагы АТБлардын коомдук таасирлеринин олуттуу анализин эч ким алардан көрө албайт.

Сүрөт 1. Монголиядагы айлана -чөйрөгө таасирин баалоо боюнча деталдуу отчеттордун саны

Бир гана Дорногови аймагында 2001–2020-жылдар ичинде 248 айлана-чөйрөгө карата таасирди дыкат баалоо (АТДБ) баяндамасы катталган, андагы негизги баяндамалардын ичинен 97си гана коомчулуктун окуусу үчүн сунушталган. Калгандары – тек гана кошумча тиркелген баяндамалар. АТБ мыйзамынын 8-беренесине ылайык, АТДБ баяндамасы бери дегенде экологиялык кыртыш, мүмкүн болуучу кесепеттер, алардын тездиги жана жайылып кетүү ыктымалдыгы жана экологиялык жана адамдын саламаттыгына карата тобокелдиктерди баалоо сыяктуу өңүттөр кирген 9 маанилүү түргө жиктелген кеминде 20 бөлүмдү камтууга тийиш.

Даланжаргалан сомонунда 404000 га жер аянты бар, анда 821 түтүндө 2,800 киши байырлап келет. Калктын жарымынан көбү мал багуу менен оокат кылат (караңыз: <https://dornogovi.nso.mn>). Бул аймагынын дээрлик үчтөн эки бөлүгүн камтыган 100дөн ашык тоо-кен иштетүү лицензиялары бар, алар негизинен фтор, көмүр, темир, акиташ жана жарым баалуу таштардан турган кендерди иштетүүгө багытталган.

Даланжаргаландагы Дарцагт темир кен долбоору темир кенинин 47 миллион тонна көлөмүндөгү тастыкталган коруна ээ жана анын лицензиялык аянты 907,49 гектар жерди түзөт. Долбоорго Гонконгдо катталган FeOre Limited компаниясынын туундусу болгон Taisheng Development LLC компаниясы менен Нидерландда катталган Beyond Compare Limited компаниясы ээлик кылышат (FeOre Limited, 2012). Бул компания, ошондой эле, коңшулаш жайгашкан Баянжаргалан сомонунда да темир кен долбоорун иштетет. Компания тоо-кен казуу лицензиясын 2012-жылы алган жана DurvunTalstEcology компаниясына 2017–34-жылдарга болжолдонгон иш-аракетти жүргүзүү үчүн 2017-жылы эле АТДБны жүзөгө ашыра баштоону тапшырган, бирок ал компания 2021-жылдын башына чейин бул баалоо ишин баштаган эмес (DurvunTalstEcology, 2017).

Дарцагт долбоору бекитиле электе, Монголиянын Айлана-чөйрөнү коргоо министрлиги тарабынан айлана-чөйрөгө таасирди жалпы баалоо (АТЖБ) жүргүзүлгөн жана анда айлана-чөйрөгө карата таасирди дыкат баалоонун (АТДБ) зарыл иш-чаралары саналып өтүп, анын ичинде: (1) жергиликтүү жамааттардын жерге ээлик кылуу жана пайдалануу укуктарын бузуу, (2) алардын коомдук макамына кесепеттүү таасир, (3) башка журтка көчүрүү муктаждыктары, (4) саламаттык үчүн коркунучтар, (5) бакыбат жашоо каражаттары жана (6) тарыхый жана маданий баалуулуктар жаатындагы тобокелдиктер жөнүндө баа берүү чаралары камтылган.

Жашыл өнүктүрүү жана туризм министрлиги 05/3159 шилтеме номуру менен 2015-жылдын 22-мартында кабыл алган АТЖБ тыянак чыгарып, №12 сунушунда DurgunTalstEcology компаниясына оболу АТДБ жүргүзгөн соң жана кенчиликтин «жергиликтүү коомчулуктун жашоо-тиричилигине терс таасирин азайтуу үчүн жумшартуу планын иштеп чыгуу» аркылуу кенди иштетүүгө өтүү буйругун чыгарган (Durgun Talst Ecology, 2017:4). Бирок, калыбы, Durgun Talst компаниясы өзүнүн АТДБсында жогоруда айтылган болжолдуу таасирлерге карата коомдук баа берүү иш-аракетин жүргүзгөн эмес сыяктанат.

Айлана-чөйрөнү баалоонун чоо-жайлар камтылган баяндамасы толугу менен колдо жок болгондуктан, биз коомдук таасир жаатындагы бөлүмдү таба алган жокпуз. “Терс таасирлердин алдын алуу, кыскартуу жана азайтуу боюнча сунуштар” жана “Айлана-чөйрөнү коргоону башкаруу планы” бөлүмдөрүндө коомдук таасирге байланышкан чаралар камтылган эмес.

Талкуунун чөйрөсү абанын сапаты, жер кыртышынын үстү, жер асты, топурак, өсүмдүктөрдүн ресурстары жана фауна сыяктуу эч кандай коомдук таасири жок экологиялык көйгөйлөрдөн турду. Суу ресурстары бөлүмүндө гана “суу булактарын үзгүлтүксүз көзөмөлдөө, анын ичинде малчылардын кудуктарын көзөмөлдөө керек, жана эгерде (кудукка кендин) таасири болсо, анда малчыларга жардам берүү керек” деп сунушталган (Durgun Talst Ecology, 2017: 3). Эгерде биз “эмгек келишиминдеги эмгекти коргоо жана саламаттык маселелерин камсыз кылуу боюнча сунуштаманы жана ашкананын гигиенасына көңүл буруу” чараларын коомдук таасирди баалоо (КТБ) катары эсепке албай турган болсок, анда бул баяндамада эч кандай деле коомдук көйгөйлөр чагылдырылган эмес.

Мындай чоң долбоорлор үчүн “долбоордон жабыркаган жана көчүрүлө турган үй-бүлөлөр же малчылар жок” дегендей тыянак чыгарып салуу таптакыр мүмкүн эмес. Компаниянын АТДБсы долбоордун аймагында малчылардын жайытка кандайча жетип жана жер үстүндөгү ресурстарды пайдаланып тураары жаатындагы маселени толук бойдон көзгө илбей койгон. Ал ошондой эле экологиялык бөлүмдөрдө айтылган малчылардын жайыттарды мезгилдүү пайдалануусу, жалпы мүлк ресурстарына жана суу булактарына жетүүсү маселелерине эч көңүл бурбай койгон. Эгерде биз 2017–22-жылдары 5 жылдын ичинде бюджетти 553 миллион тугрик акча көлөмүндө болгон экологияны башкаруу планын таразалап көрсөк, анда пландаштырылган иш-чараларга кендин 5 км радиусундагы кудуктардан жана булактардан үлгүлөрдү алуу жана суунун деңгээлин өлчөө иштери да кирет.

Баалоону жүзөгө ашыруу компаниясы, – суу булактарынын жергиликтүү жашоо-тиричилик үчүн өтө маанилүү экени айдан ачык аңдалып турган шартта, – кантип малчылар жана жергиликтүү жамааттар тарабынан суу булактарынын пайдаланылышы маселесин эске албай коюшу мүмкүн? Жогорудагы баяндама, ошондой эле, археологиялык жана палеонтологиялык жайлардын бааланышы маселесин толугу менен унутта калтырган жана, эгерде компания мындай табылгаларга туш келип калчу болсо, анда тийешелүү кесипкөйлөр менне байланышуу керек, деп долбоорду ишке ашыруучуга сунуш кылуу менен чектелген. Баалоочу компания эч кандай терс коомдук таасирлерди аныктай албагандыктан, бул жагдайда жергиликтүү коомчулук үчүн мындай таасирлерди азайтуу жаатында эч бир аракет жасоого мүмкүн болбой калмакчы.

Ундай дарыясынын өрөөнүндөгү Ою Толгой кен жайынын АТДБсы көрсөткөндөй (Nature Friendly, 2012), баштапкы социалдык-экономикалык бөлүмдөр мектепте окуган балдардын саны же ар бир үй-бүлөнүн малынын саны сыяктуу өтө чектелген маалыматты гана камтыйт. Ушул эле баяндамада инфратүзүмгө жеткиликтүүлүк жана жумуш орундарын түзүү коомдук оң маанайдагы таасирлер катары, ал эми суу менен жабдуудагы жана жайыттардагы өзгөрүүлөр,

абанын булганышы жана чаңдын пайда болушу терс таасирлер катары аныкталган.

Ушул аныкталган таасирлерге жооп катары, долбоордун маалыматын үзгүлтүксүз ачыктоо жана долбоордун экологиялык мониторингинин жыйынтыктарын малчыларга билдирүүүкмасы катары социалдык-экономикалык жумшартуу чаралары аныкталып берилген. Мындай жумшартуу чаралары долбоордун айлана-чөйрөгө тийгизген таасирине байланыштуу аныкталган өзгөчө комплекстүү жумшартуу чараларына салыштырмалуу шайкеш чаралар болуп саналбайт.

Багануурдагы Wuhuan Engineering компаниясынын көмүрдөн синтетикалык газды чыгаруучу ишканасынын Айлана-чөйрөгө жана коомго таасирди баалоосу (АКТБ) (Green Trends, 2015) Дүйнөлүк Банктын стандарттарына ылайык даярдалган сейрек баалоолордун бири. Green Trends айлана-чөйрөгө карата таасирди баалоо компаниясы жумуш орундарын түзүүнүн оң таасири, чакан жана орто ишканаларды (ЧОИ) жана жергиликтүү экономикалык кубатты жогорулатуу сыяктуу социалдык маселелер боюнча стандарттык ыкманы колдонуу менен коомдук жана экологиялык таасирлерди баалаган.

Бааланган социалдык-экономикалык маселелерге экономикалык абал, демография, билим берүү, саламаттык сактоо жана дин кирген. Долбоордун экологиялык жана социалдык таасирлеринин болжолдуу 164 түрдөн турган тизмеси аныкталды, мында алардын 24%ы төмөнкү таасирлүү, 63%ы орто, 5%ы жогорку жана 9%ы оң таасирлүү деп бааланган (GreenTrends, 2015: 5-6).

175 таасирдин түрүнүн ичинен жергиликтүү жамаатка социалдык таасирлер – 41 (28 терс жана 13 оң таасир) болгон жана алар кызматкерлердин саламаттыгынын жана коопсуздугунун, жумуш орундарын түзүүнүн жана жергиликтүү сатып алуулардын алкагында бошоң түзүлгөн жумшартуу жана башкаруу планына киргизилген (Б. 6/44–6/48). Баалоодогу негизги кемчилик – бул туруктуу жашоо-тиричиликти кантип камсыз кылуу керектигин карап чыгуу үчүн жергиликтүү коомчулук менен кеңешүү аркылуу жумшартуу маселелерин кылдат талдоо жүргүзүлбөгөндүгү. Баалоонун методологиясы баяндамада таасын көрсөтүлгөн эмес. Эң маанилүүсү, баалоо жүргүзгөн компания 2016-жылы долбоордун алкагында коомчулуктун сурамжылоосун жүргүзгөнүн баяндаган, бирок бул сурамжылоонун эч бир белгиси көрүнбөйт.

Коомдук таасирлердин көйгөйүн чечүүнүн башка кеңири таралган тажрыйбасы – бул жергиликтүү бийликтин көзөмөлү астында малчылар жамааты менен кен казуучу компаниялардын ортосунда тикелей кеңешмелерди өткөрүү тууралуу мыйзамда каралган талап. Бул демилгени өз ичине Ачык Коом Форуму, серепчилик борборлор жана жарандык коом уюмдары да кирген демөөрчүлөр колдоп келишет.

Мындай өз ара кеңешме жүргүзүүлөр “Пайдалуу кендер жөнүндө” мыйзамдын Жергиликтүү өнүгүү фондоруна мониторинг жүргүзүү жөнүндө № 41.1 беренеси, Баа берүүчү компания менен жергиликтүү калайыктын өз ара кеңешүүсү жөнүндө АТБ мыйзамынын № 18.4 беренеси, Жалпы башкаруу мыйзамы жана Коомдук угуу мыйзамы тарабынан колдоого алынган. Бирок, бул демилгелер туруктуу эмес, анткени алар ыктыярдуу механизмдерге негизделген убактылуу чечимди сунушташат жана тоо-кен өнөр жай компаниялары аларды аткарууга милдеттүү деле эмес.

Кошумчалай кетсек, өз ара жолугушуунун жыйынтыктары тоо-кен иштерин пландаштырууда же ишке ашырууда эске деле алынбайт. Эгерде жамаат тоо-кен долбооруна караманча каршы чыгып жаткан болсо, анда жолугушуунун жыйынтыктары жөн эле жыйын тууралуу өтө

кыскача баяндама катары учкай белгиленип, мыйзамдын талабынын бир бөлүгү катары өкмөткө тапшырылат. Бул – бекер, алдын ала жана маалымдалган макулдуктун (БАММ) көрүнүшү эмес жана, ал тургай, биргедешип катышуу аркылуу чечим кабыл алуу жүрүмүнүн үлгүсүнө да жатпайт. Бул – жөн гана кеңешүү жана талкуулоо үчүн жаралган мүмкүнчүлүк.

Маселен, Дорногови аймагына таандык Даланжаргалан жергесинде сомондун бир бөлүгүндөгү Жарандар Хуралы (Кеңеши) 2020-жылы кен казуу иштери башталгандан бери коомчулукка көйгөйлөрдү жаратып, топтолуп калган коомдук таасирлердин көйгөйлөрүн чечүү үчүн бардык тоо-кен өнөр жай компаниялары менен жергиликтүү жарандардын ортосунда коомдук талкуу уюштурду. Компаниялар дагы, жергиликтүү тургундар дагы ага жигердүү катышты; талкуу учурунда макулдашылгандай, аныкталган социалдык көйгөйлөрүн чечүү үчүн ар бир компанияга сегиз үй-бүлөдөн турган топтор чегерилди.

Кызыкдар тараптардын ыйгарым укуктарынын бирдей эместигинен жана малчылардын сүйлөшүү жөндөмдөрүнүн жоктугунан улам, жергиликтүү калайык тоо-кен ишканаларынан малга кышка карата жем-чөп топтоп алуу же улгайган кишилерди демейдеги медициналык текшерүүдөн өткөрүү сыяктуу белгилүү бир көйгөйлөрдү чечүүнү гана суранышкан, бирок коомдук кесепеттүү таасирлерди узак мөөнөттүү чечүү жагын эске алышкан эмес. Бул окуя коомдук таасирди баалоо (КТБ) мыйзамдаштырылышы керектигин жана бардык тоо-кен тармагындагы кызыкдар тараптарды, өзгөчө тоо-кен компанияларын КТБ эрежелерин жана мыйзамдын үстөмдүгүн сактоого мажбурлоо зарылдыгын айгинелейт.

Тоо-кен өнөр жай компаниялары жана жергиликтүү бийлик тарабынан социалдык көйгөйлөрдү ыктыярдуу түрдө жумшартуунун акыркы мисалы – саясатчыларды да өзүнө тарткан жергиликтүү өнүктүрүү корун түзүү далаалаты болуп саналат. Монголиянын “Кызыкчылыктардын кагылышы” мыйзамы мамлекеттик агенттикке каражат берген компания боюнча бул агенттиктин чечим кабыл алуусун чектегендиктен, компаниялар жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына түздөн-түз салым кошуусу эч мүмкүн эмес болуп калды.

Тескерисинче, компаниялар тоо-кен өнөр жай компанияларынын каражаттарын башкаруу үчүн жергиликтүү өкмөттүк эмес уюм түзүштү. Бирок жергиликтүү коомчулук өкүлдөрү менен болгон талкуу мындай каражаттар коомчулуктун кызыкчылыгы үчүн сарпталбастан, эң чоң же эң таасирдүү компаниянын пайдасын көргөндөрдүн кожоюндары тарабынан салттуу оюндардын сыйлыгы үчүн колдонулганын жана мындай каражат мамлекеттик аткаминерлердин лобби тобун түзүүгө, кызыкчылыктардын кагылышуусуна жана саясий жүрүмдөгү салымдардын булагына айланганын ашкереледи.

Жадыбал 2. Коомдук таасирди жумшартуу боюнча улуттук жана эл аралык аргаларды салыштыруу

	Эл аралык деңгээлде	Монголияда
1	Айлана-чөйрөгө карата таасирди баалоо	Өткөрүлдү
	Коомдук таасирди баалоо	Жетишсиз деңгээлде өткөрүлдү
	Саламаттыкка тийгизилген таасирди баалоо	Жетишсиз жүргүзүлгөн
	Адам укуктарына карата таасирди баалоо	Өткөрүлгөн эмес
2	Кызыкдар тараптардын жандуу катышуусунун планы	Тийешелүү мыйзамга ылайык, жергиликтүү бийлик менен кызматташуу келишими түзүлөт, бирок бул – жергиликтүү бийлик менен лицензия алуучунун ортосундагы гана эки тараптуу келишим.
3	Жер / компенсация келишими	Жер жана суу пайдалануу келишимдери тийешелүү мыйзамдарга ылайык түзүлөт. Компенсация конкреттүү келишимдер же пландар менен камтылган эмес. Бул жаатта укуктук жөнгө салуу жок.
	Башка журтка көчүрүү иш-чараларынын планы	Атайын макулдашуулардын жана пландардын алкагында каралган эмес. Мыйзамдык жөнгө салуу жок.
4	Пайда үлөшүү келишими	Атайын келишим жок. Жергиликтүү бийлик менен кызматташуу келишими кандайдыр-бир деңгээлде пайданы үлөшүү маселесин камтыйт, бирок келишимдин тыянагы жетишсиз деңгээлде калган.
	Жергиликтүү жамаатты өнүктүрүү планы	Атайын келишим жок. Жергиликтүү бийлик менен кызматташуу келишими жергиликтүү элди жумуш орду менен камсыз кылуу жана жергиликтүү сатып алуулар сыяктуу айрым маселелерди камтыйт, бирок келишимдин тыянагы жетишсиз деңгээлде калган.
	Социалдык инвестициялар программасы	Атайын келишим жок. Ал жергиликтүү бийлик менен кызматташуу келишиминин алкагында каралат. Иш жүзүндө, компаниялар корпорациялык социалдык жоопкерчиликтин бир бөлүгү катары жергиликтүү бийликтин суроо-талаптарынын негизинде баш-аламан, пландаштырылбаган жана туш келди тандалган капиталдык салымдарды жасашат.
5	Даттануу механизми; Омбудсман	Мыйзамдык жөндөө жок. Эл аралык финансы корпорациясы жана Европадагы Кайра куруу жана өнүктүрүү банкы салган инвестициялар жергиликтүү жамааттардын даттанууларына кабылышты, бирок алар каржылоочунун стандарттарына таянышат.
6	Экологиялык аудит.	Өткөрүлдү. Укуктук жөнгө салуу бар.
7.	Социалдык аудит	Жүргүзүлгөн эмес. Эч кандай укуктук жөндөө ченемдери жок.

Монголия Өкмөтүнүн социалдык көйгөйлөрдү чечүү далаалаттарын четке кагууга болбойт (№ 2 жадыбалды караңыз). Ошентсе да, КТБ маселесине карата анын мамилеси натыйжалуу боло алган жок. Биздин иликтөө табылгаларыбыз эки нерсени көрсөттү: (а) 2013-жылдан 2021-жылга чейин жүзөгө ашырылып келген көйгөйлөрдү чечүүнүн мурдагы усулдары натыйжалуу эмес болуп чыкты; (б) коомдук таасирлер коомдук илимдердин усулдарын колдонуу менен, долбоордон жабыр тарткан коомчулуктун өкүлдөрүнүн өздөрү тарабынан аныкталган тобокелдиктерди, таасир тийгизчү жагдайлар менен таасирлерди эске алуу менен, ошондой эле, жергиликтүү коомчулук өз алдынча көзөмөлдөй ала турган тийиштүү жумшартуу планы менен бирге системалуу түрдө бааланышы керек.

Тоо-кен өнөр жай иштеринен жабыр тарткан жарандардан, малчылардан жана ар кандай жамааттардын мамлекеттик аткаминерлеринен алынган пикирлердин жалпыламасынан көрүнүп тургандай, жергиликтүү жарандардын күтүлүп жаткан таасирлер жөнүндө маалымдуулугу айрым аймактарда жогорулады, бирок бардык аймактарда эле мындай көрүнүш учурабайт (ММЕ, 2012). Ондон ашуун мыйзамдар мүлккө жана жеке кызыкчылыктарга тийгизген таасирди жана тобокелчиликти аныктоо жана калайык үчүн коомдук жана экологиялык жактан ылайык чөйрөнү камсыздоо мүдөөсүндө дал ушундай талаптарды камтыйт.

Бирок мындай мыйзамдардын болушу эле алар иш жүзүндө жүзөгө ашырылып келди дегенди билдирбейт, анткени баалоону жүргүзүүнүн методологиясы аныкталган эмес. Ошентип, айлана-чөйрөгө карата таасирди баалоо (АТБ) сыяктуу эле, коомдук таасирди баалоонун (КТБ) методологиясы деле жетишсиз болду жана мониторингдин эң натыйжалуу жолу – башкаруу планы аркылуу жүзөгө ашыруу усулу болууга тийиш; ал эми бул план болсо жыл сайын айлана-чөйрөнү башкаруу планы менен биргеликте кайра каралып турууга тийиш жана бул жүрүмгө бардык кызыкдар тараптарды теңата укукта тартуу зарыл.

Монголияга мүнөздүү болгон коомдук көйгөйлөр баалоо жүрүмүндө көз жаздымда калган

Монголияда айлана-чөйрөгө карата таасирди баалоо (АТБ) ишмердигинин алкагы астында коомдук көйгөйлөр талкууланган чакта, тоо-кен иштетүү боюнча кызыкдар тараптар жайытка негизденген көчмөнчүлүк орун алган өлкөнүн социалдык-маданий жана экономикалык пайдубалын көбүнчө көз жаздымда калтырышат. Малчылардын айлана-чөйрөгө көз карандылыгы, малчылардын үй-бүлөлөрүнүн коомдук түзүлүшү (Ichinkhorloo and Yeh, 2016) жана алардын жер байлыктарына болгон укуктары (Leach et al., 1999) – малчылардын бакыбат жашоо сапатын аныктоочу негизги жагдайлар болуп саналат.

Ошентип, элет жеринде тоо-кен казуу иштери башталгандан бери калайыктын күнүмдүк жашоосунда келип чыккан негизги өзгөрүүлөргө төмөнкүлөр кирет: койжүнү булгангандыктан жана азыраак акча алып келгендиктен, малдын кирешеси азайды; көчүрүү үчүн жаңы журттардын жоктугунан жана талапка шайкеш жайыт жерлеринин жетишсиздигинен улам малдын саны кыскарды; мурдагы калыбына келтирилбеген айлана-чөйрөнүн айынан малдын откорулушу начарлады; ошондой эле, үй-бүлөлөр колдо бар жайыттардын өтө чакан тилкелерине эптеп кысылып жайгашып калгандыктан, малчылардын ортосунда жаңжалдар келип чыкты. Бул жагдай малчылардын турмуш-тиричилигине азыркы тапта гана эмес, кийинки муундардын тушунда да өз кесепетин тийгизет.

Gobi Framework долбоорунун (2018–19-жылдардагы талаа иштери) жана кеңешчилердин

талкууларынын жүрүшүндө табылган башка социалдык көйгөйлөргө төмөнкүлөр кирет: таза суунун чектелген жеткиликтүүлүгү жана азайышы; тоо-кен ишканаларында жергиликтүү калк үчүн жумуш орундарынын жоктугу; компенсациянын жана башка журтка көчүрүү саясатынын жоктугу; алардын активдерин адилетсиз баалоо; кен жайдын жарака-тешиктерин жардыруудан улам жогорулаган басымга кабылуунун жана саламаттыкка байланыштуу көйгөйлөрдүн көбөйүшү; малчылардын жер үлүштөрүн жоготуусу; мажбурлап көчүрүү; тоо-кен компаниялары пайда кылган кыртыштык жолдордун чаңы; айлана-чөйрөнү башкаруу пландарына мониторингдин жоктугу; лицензия алууга жана жергиликтүү өнүгүү келишимдерине кол коюуга чейинки мезгилде талкуулардын, маалымдап-билдирүүлөрдүн жана коомчулуктун жандуу катышуусунун жоктугу; айлана-чөйрөнү калыбына келтирүү менен лицензияны узартуу жүрүмдөрүнүн ортосундагы жоопкерчиликти жана биргелешкен кызматташтыктын жоктугу.

Жергиликтүү өнүгүү келишимине ылайык, тоо-кен өнөр жай компаниялары жергиликтүү жамаат үчүн туруктуу жумуш орундарын камсыздашы керек.

Бул маселелерден тышкары, картанын координаттарын түшүнбөгөндүктөн жана жайгашкан жерлердин расмий аталыштары менен жергиликтүү шилтемелердин дал келбестигинен улам, аймактардын акимдери өкмөт сунуштаган геочалгындоо лицензияларын жактырып салышы мүмкүн жана бул геочалгындоо иштери маданий мурастын башкы жайларын, улуттук маанидеги жайларды же көчмөн конуштарды камтуусу ажеп эмес.

Тоо-кен компаниялары менен жергиликтүү элдин ортосундагы жаңжалдар соткео жеткен чакта, үч жылга чейин созулуп калчу сот жүрүмдөрү орун алышы мүмкүн; бул убакыт аралыгында компаниялар айлана-чөйрөнү башкаруу, кыртышты калыбына келтирүү жана жергиликтүү төлөмдөрдү жүргүзүү аракеттери да ичинде болгон бардык ишмердүүлүк түрлөрүн токтотушат. Мындан тышкары, бирдей эмес ыйгарым укуктардын ортосундагы күрөштө жергиликтүү жамаат жеңишке жетише алган учурлар анчейин көп кездешпейт.

Кеңешүү аркылуу коомдук таасирди баалоо методологиясын иштеп чыгуу

Монголия жогоруда талкууланган жөнгө салуудагы ченемдик боштукту жоюу жана тоо-кен иштеринин коомдук таасирлерине кылдат баа берүүнү камсыз кылуу үчүн жөнгө салуучу өзгөчө натыйжалуу механизмге муктаж. Коомдук таасирди баалоо (КТБ) жаатындагы колдонмолор жана башка журтка көчүрүү маселелери боюнча саясаттагы боштуктарды жоюу үчүн 2020-жылдын башында Өкмөттүн атайын жумушчу тобу түзүлгөн.

Жумушчу топтун мүчөлөрүнө Монголиянын Тоо-кен жана оор өнөр жай министрлигинин геология жана тоо-кен саясатын багыттоо башкармалыгы; Жаратылыш, айлана-чөйрөнү коргоо жана туризм министрлигинин Айлана-чөйрөнү коргоо жана жаратылыш байлыктарын башкаруу департаменти; Айлана-чөйрөнү коргоо, геология жана тоо-кен инспекциясы башкармалыгы, Кесиптик инспекция агенттиги; Эмгек жана социалдык коргоо министрлигинин Калкты өнүктүрүү башкармалыгы; Саламаттык сактоо министрлигинин Коомдук саламаттык сактоо башкармалыгы; Чек арасыз кадамдар коомдук уюму; жана Оксфорд университетинин “Гоби алкагы” (Gobi Framework) долбоору киришти.

Жумушчу топтун жетекчиси – Монголия Өкмөтүнүн Кабинет катчылыгынын Бөлүм башкаруу жана багыттоо башкармалыгы болду. Жумушчу топтун методологиясын иштеп чыгуунун

жүрүшүндө долбоордун жергиликтүү аймакка коомдук таасирин кеңири мааниде аныктоо – башкы маселе деп табылды; ал эми таасир этүү аймагын аныктоо, компенсация жана башка журтка көчүрүү маселелери башкаруу планынын бир бөлүгү катары каралат, деп чечилди.

Ошондуктан, бул баптын авторлору – коомдук илим тармагынын адиси, экология боюнча адис жана укук адиси, – 2020-жылдын май–июлуна 2020-жылдын октябры – 2021-жылдын январына чейин КТБ көрсөтмөлөрү боюнча изилдөө жана кеңешүү иштерин алып барышты. Кеңешүүлөр жүрүмү малчыларды, укук адистерин, социалдык кызматкерлер сыяктуу расмий жетекчилерди, Жарандык өкүлдөрдүн Кеңешинин (Хурал) мүчөлөрүн, сомондордун жана аларга баш ийдирилген бектиктердин (“баг”) акимдерин, жер тилкелеринин башкаруучуларын, айлана-чөйрөнү коргоочуларды, кесиптик инспекторлорду, ошондой эле, айлана-чөйрөгө карата таасирди баалоо (АТБ) компаниялары менен өндүрүп даярдоо өнөр жай тармагынын компанияларын да өз кучагына алган 200дөн ашуун кишини өзүнө камтыды.

Иштелип чыккан жолдомо, ошондой эле, эл аралык жана жергиликтүү адам укуктары жоболорунун, КТБнын принциптери менен методологиясынын жана жергиликтүү мыйзамдын өзөккү компоненттерин өзүнө камтыды. Долбоордун жүзөгө ашырылышынын жүрүшүндө 12 жолугушуу, талкуулар жана тренингдер уюштурулду; 136 каалоо жана сунуштар келип түшүп, алар Коомдук таасирлерди баалоо методологиясынын долбооруна киргизилди; биз бул долбоорду 2021-жылдын 21-январында Жумушчу топко тапшырдык (GF 2021).

Кызыкдар тараптарды жандуу тартуу боюнча иш-чаралар бир нече министрликтердин жана мамлекеттик органдардын, атап айтканда, Айлана-чөйрөнү коргоо жана туризм министрлиги (АТМ), Эмгек жана социалдык коргоо министрлиги (ЭСКМ) жана Монголиянын Пайдалуу кендер жана мунайзат башкармалыгынын (МПМБ) өкүлдөрү менен жолугушуулардан башталды.

Мындан тышкары, биз тийешелүү иликтөө жерлеринде ар түркүн жигердүү катышуучунун пикирин угуу үчүн бир катар семинарларды уюштурдук. Биздин бардык жолугушууларыбыздын максаты – КТБнын жолдомосун иштеп чыгуу жаатындагы өз ишибиз менен калайыкты тааныштыруу жана монголиялык мазмундук кыртыш үчүн бул жолдомонун турмуш жүзүндө, пайдалуу жана шайкеш мүнөзүн камсыз кылуу мүдөөсүндө алардын долборго карата мамилелерин үйрөнүп, пикирлерин алуу болчу.

Биздин алгачкы жолугушуубуз Монголиянын Пайдалуу кендер жана мунайзат башкармалыгынын (МПМБ) кызматкерлери менен өткөрүлдү. МПМБнын жетекчилиги жолдомого караманча каршы болгон эле. Алар КТБ жүрүмүн тоо-кен өнөр жай компаниялары үчүн учурдагы айлана-чөйрөгө карата таасирди баалоо (АТБ) жүрүмүнө кошумча түйшүк катары көрүштү, муну менен тоо-кен долбоорунун жактоочулары жергиликтүү сомондук бийликтен “баш тартпоо” же “долбоорду колдоо” тууралуу расмий кат алууга милдеттүү болуп калмакчы.

Мындан тышкары, МПМБнын жетекчилиги жергиликтүү жамааттар же малчылар тоо-кен долбоорлоруна эч кандай таасир этпеши керек, анткени мындай долбоорлор Монголиянын экономикасынын өзөккү салымы болуп саналат жана Өкмөт менен Парламенттин деңгээлинде жактырылган, ал эми малчылар тоо-кен иштетүүгө каршы чыгууга ыктап турушат жана көбүнчө ар кандай кен долбоорун токтотууга далаалат жасап жүрүшөт, деген жүйөөлөрүн айтып жатышты.

Көптөгөн тоо-кен өнөр жай амалдары малчылардын каршылыгынан же жарандык коомдун нааразылыгынан улам кечендеп жатат, деп алар андан ары кошумчалашты. Айлана-чөйрөнү коргоо жана туризм министрлигинин (АТМ) жетекчилери жолдомону иштеп чыгуу жүрүмүн колдоого алышты, бирок алар кароо жана бекитүү үчүн министрликке берилген коомдук таасирди баалоо (КТБ) баяндамаларын баалоо үчүн жетишерлик тажрыйбага же ресурстарга бул мекеме ээ эмес, деп тынчсызданышты.

Биз Эмгек жана социалдык коргоо министрлигинин (ЭСКМ) жетекчилиги менен жолукканыбызда, алар, тоо-кен өнөр жай тармагынын КТБсы мындай турсун, министрликтин жалпы эле КТБны колдонуу боюнча тажрыйбасы өтө чектелүү экендигин, анча-мынча жалпы мамлекеттик деңгээлдеги саясаттын же программалардын коомдук кесепеттери жаатында гана бир нече баалоолорду жүзөгө ашырышкандыгын билдиришти. ЭСКМ адистери тоо-кен өнөр жайындагы КТБнын болжолдуу көлөмү жаатында пайдалуу сунуштарды беришти, бирок бул министрликтин КТБны жетектөөчү жана жактыруучу негизги орган болуусуна көңүлдөрү чапкан жок.

Мамлекеттик жетекчи кызматкерлер менен ачык талкууларды өткөргөндөн кийин, биздин иш тобуубуз Дорногоби аймагынын (дубанынын) Айраг жана Даланжаргалан сомондоруна барып, малчылар жана жергиликтүү бийлик өкүлдөрү менен жекеме-жеке маектешүү жана фокус топторунун талкуусун уюштуруу үчүн жөнөп кетти. Биз бул сомондорду атайын тандап алдык, анткени бул сомондор Монголияда тоо-кен иштетүүгө лицензиялар эң көп санда берилген оодандар болуп саналышат.

Бул сомондордогу кен жайлар – Кытай компаниялары кожоюндук кылган жана Монголиянын компаниялары иштеткен көмүр, темир жана көбүнесе химиялык ар кыл заттардын кошулмасынан турган кендер эле. Малчылар жана жергиликтүү бийлик өкүлдөрү менен баарлашууларыбызда кээ бир жалпы темалар пайда болду: жергиликтүү жамааттар олуттуу түрдө кеп-кеңеш ала беришпейт, тоо-кен долбоорлорун ишке ашыруучулар КТБ иш-чарасын өткөрүшпөйт, жалпысынан экологиялык жана коомдук жумшартуу чаралары жокко эсе, ал эми компаниялар менен жергиликтүү малчылардын ортосунда жаңжалдар ырааттуу орун алып турат.

Жергиликтүү элдин айтымында, жарандык коом уюмдары малчылар менен биргелешип жоопкерчиликсиз тоо-кен компанияларына каршы көптөгөн нааразылык чараларын уюштурушкан жана парламенттин жумушчу топторуна жана комитеттерине жардам сурап расмий кайрылып келишкен, бирок азырынча эч кандай майнап чыккан эмес. Жергиликтүү малчылардын жана аткаминерлердин айтымында, жөнгө салынбаган жана кызматташкысы келбеген тоо-кен жайларынын айынан пайда болгон эң зор мүшкүл – бул жайыт менен суунун ойрондолушу, демек, бакыбат жашоо булагынан айрылып калуу болду.

Кызыкдар тараптар менен кеңешип, биз № 1 жадыбалда көрсөтүлгөн жалпы сегиз түр боюнча өзүбүздүн көрсөткүчтөрүбүздү даярдадык. Мисалы, тоо-кен өнөр жайы жергиликтүү жамааттардын жашоосуна кандайча таасир эткенин түшүнүү үчүн, үй чарбаларынын киреше алуу ишмердүүлүгү кандайча өзгөргөндүгүн карап көрүүгө болот. Негизги киреше булагы мал чарбачылыгынан тоо-кен өндүрүшүндө иштөө же тоо-кен тармагын товарлар жана/же тейлөө кызматтары менен камсыздоо жаатына өтүшү мүмкүн.

Кайра да айтсак, Ою Толгой тоо-кен жайына жакын жерлерде жеңил автоунаалар менен мотоциклдер көбөйдү жана азыр көптөгөн малчылар муну салттуу унаа жаныбарларынын ордуна колдоно башташты. Бул түрдөгү дагы бир нерсе – бул тиричилик кылуунун наркы.

Ою Толгой кени иштетимле баштаганга чейинки мезгилде азыркыга салыштырмалуу жергиликтүү конок үйлөр же ири дүкөндөр (супермаркеттер) азыраак болчу. Натыйжада, жалпы калайыктын сатып алуу кубаты өзгөрүп кетип, бул аймакта жашоо наркы жогорулай түштү. Бул мисалдын сыңарындай эле, биз сегиз жалпы түрдүн ар бирине конкреттүү көрсөткүчтөрдү аныктап, аларды жолдомого киргиздик.

Жолдомону иштеп чыгуу учурунда пайда болгон кыйынчылыктардын бири – ар кандай кызыкдар тараптардын КТБ жөнүндөгү алдын ала түшүнүгүнүн ар кыл деңгээлде болгону эле. Биз кызыкдар тараптарга жолдомонун өлчөмүн тааныштырганыбызда, кээ бирлери аны өтө эле комплекстүү деп ойлошту жана бул татаал ишти аягына чыгаруу үчүн көп убакыт жана ресурстар талап кылынат, дешти; ал эми башкалары тизмеге дагы көп нерселерди кошуу керек деп өз жүйөөлөрүн айтышты.

Дагы бир жүйөөгө караганда, эгерде жолдомо изилдөөдө ушунчалык кеңири өлчөмдү талап кылса, анда бул – өтө эле оор иш жана жергиликтүү чакан компаниялар үчүн аткарылышы мүмкүн эмес болуп калат. Кээ бирөөлөр биздин тобубузду Ою Толгой сыяктуу ири кен жөнүндө гана кыжаалат болосуңар, деп сындашты, бирок бул сын чындыкка төп эмес эле.

Учурда Монголиада айлана-чөйрөгө карата таасирди баалоо АТБ фирмасында иштеген изилдөөчүлөр тарабынан гана жүргүзүлөт. Бирок биздин жолдомодо болсо КТБларды жергиликтүү жамааттын мүчөлөрүнөн, ошондой эле изилдөөчүлөрдөн турган аралаш топ жүргүзүшү керек деп сунушталды, себеби жергиликтүү малчылар жана жамааттар көз карандысыз изилдөөчүлөргө ишенбөөгө ык салып турушат жана көбүнчө аларды тоо-кен долбоорунун жактоочулары сатып алган деп айыптап келишет.

Ошондой эле көптөгөн малчылар белгиленген критерийлерге жооп бербеген компанияларга кен казууга уруксат бергени үчүн мамлекеттик жетекчилерди да күнөөлөшөт. Ошондуктан, КТБнын мындай кыйынчылыктарга кириптер болушуна жеткирбөө үчүн, биз баалоо жаатында изилдөө жүргүзүү үчүн жергиликтүү жамааттын мүчөлөрүнөн жана көз карандысыз фирмалардан турган аралаш топту түзүүнү сунуштадык.

КТБ тобундагы жергиликтүү өкүлдөр, бирок, таасирди баалоо жүрүмүндө өз ичине аялдардын, аялуу топтордун, мүмкүнчүлүгү чектелгендердин жана жергиликтүү бийликтердин өкүлдөрүн да камтууга тийиш. Energy Resources LLC (ER) – Түштүк Гоби аймагынын (дубанынын) Цогтцеции сомонунда жайгашкан монголиялык кожоюнга таандык жана монголдор иштетип жаткан көмүр казуу компаниясы. ER сунуштаган жумуш орундарына байланыштуу, көптөгөн кишилер Улан-Батордон Цогтцетийге көчүп, мындагы туруктуу тургундарга айланышты. Келгиндер Жарандардын Хуралы (Кеңеши) сыяктуу жергиликтүү кызматтарга шайланууга жетишти.

Бирок, жарандык коомдун уюмдары бул көрүнүшкө терс көз карашта болууга ык салышат жана жергиликтүү бийликке шайланган кишилер бир эле учурда жеке менсик компанияда иштегендиктен, компания үчүн жагымдуу чечимдерди кабыл алышы мүмкүн деп өз жүйөөлөрүн айтышат. Мындай түшүнбөстүктөрдү жана кыйынчылыктарды болтурбоо үчүн, биздин жолдомобузда ар кандай киши жергиликтүү коомчулуктун атынан КТБнын тобуна тандалып алынышы үчүн ошол аймакта кеминде он жылдан бери байырлоосу керектигин айрыкча белгилегенбиз.

КТБны иштеп чыгуу жүрүмү өзүнүн кыйынчылыктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн айгинелеткен чакта, биз жаңыдан иштелип чыккан КТБ методологиясы төмөндө баяндалчу

өңүттөр жаатынан алганда саамалыкчыл жана алда канча илгери кеткен документ болду деп ишенебиз. Баа берүүдө колдонула турган принциптер чоо-жайы менен иштелип чыккан.

Мамлекеттик кызматчылар мамлекеттик башкарууда адилеттүүлүк принциби мурда эле түзүлгөндүктөн, бул принциптерди кыскача гана жазуу керектигин сунушташканы менен, биз методологиянын долбоору алда канча өнүккөн жана жалпы эл аралык тенденцияларга шайкеш келиши үчүн алардын чоо-жайын таасын сыпаттоого далаалат кылдык. Тактап айтканда, жергиликтүү калайыктын жана башка кызыкдар тараптардын алардын өз жашоосуна жана тиричилигине таасир этүүчү чечимдерди чыгарууга эч кандай кысым, коркутуусуз жана объективдүү маалымат алуу менен катышуусу – чечүүчү принцип болуп саналат.

Мындан тышкары, КТБ тынымсыз жакшыртыла турган жүрүм болушу керек; баалоо тажрыйбалуу адистер тарабынан жүргүзүлүүгө тийиш; жергиликтүү калайыктын бакыбат жашоо-тиричилиги начарлабашы керек; долбоорду ишке ашыруучу тарап долбоордун пайдасын жогорулатуу боюнча иш-чараларды реалисттик мүнөздө пландоосу жана жүзөгө ашыруусу керек; башка журтка көчүрүү – айла жоктогу акыркы чара болушу керек; тиешелүү компенсация программасы ишке ашырылуусу жана даттануу механизми чындап иштеши керек.

Даттануу механизми (монгол тилинде, сунуштарды жана даттанууларды кароо жана чечүү механизми) мазмуну жаатында кыйла кеңейтилип берилди. Мында “сунуш” деген сөз алгачкы ирет кошулду, анткени жергиликтүү калайык жергиликтүү долбоорлор тууралуу маалымат алып, сунуштарды бере алышы керек, эгерде бул муктаждык аткарылбаса, алардын сунуштары даттанууга айланып кетиши ажеп эмес. Экинчиден, бул механизмди методологияга киргизүү жергиликтүү калктын ыйгарым укуктарын жогорулатуу, жарандардын укуктарынын бузулушунун алдын алуу жана бузулган укуктарды калыбына келтирүү үчүн реалдуу мүмкүнчүлүктөрдү түзүү артыкчылыгына ээ.

Монголиянын буга чейинки өкмөттөрү акыркы 20 жыл ичинде тоо-кен өнөр жайы боюнча КТБны жөнгө салуучу ченемдик укуктук негизди түзүүнү атайылап маалкатуу ыкмасын колдонуп создуктуруп келгендей сыяктанат. Бирок азыркы тапта жергиликтүү жамааттардын бакыбат жашоо-тиричилигине коркунуч туудурбоо үчүн тоо-кен тармагын өнүктүрүү боюнча жергиликтүү тургундардын пикирин угуу – өзгөчө маанилүү болуп турат.

Бул маанилүү аракет үчүн КТБнын жолдомосун жаратуу тек гана алгачкы кадам болуп саналат; бул жолдомо айлана-чөйрөгө карата таасирди баалоону (АТБ) жөнгө салуу менен ширелишкен чакта жана Эмгек жана социалдык коргоо министрлиги (ЭСКМ) сыяктуу өзгөчө олуттуу мааниге ээ мекемелер Айлана-чөйрөнү коргоо жана туризм министрлиги (АТМ) менен биргелешип, жигердүү түрдө турмушка ашырганда гана өзүнүн толук күч-кубатына ээ болмокчу.

Тыянак

Монголиянын жөнгө салуучу жол-жоболорунда айрым бөлүмдөр жок болуп келгендигинин айынан адамдардын укуктары ырааттуу түрдө тебеленип келди. Монголиянын мыйзамдары коомдук таасирлер эмне экендигин, же КТБнын өлчөмүн жана методологиясын аныктабайт. Укуктук чөйрөнү изилдөө жана коомдук таасирлерге баа берүүнүн учурдагы тажрыйбасын карап чыгуу менен биз методологиянын бул долбоорун бир кыйла ар тараптуу кылдык.

Жарандык коомдун, изилдөөчүлөрдүн жана эл аралык коомчулуктун сунуштары бизди КТБны кабыл алуу экологиялык баалоо алкагындагы божомолдоо кадамдарынан алда канча маанилүү экендигине жана АТБнын чегинде айрым коомдук статистиканы чогултуунун азыркы ыкмасы жергиликтүү жамаат үчүн эч кандай пайдалуу натыйжа бербегендигине бизди ынандырды.

Бул Монголиада өткөрүлгөн айлана-чөйрөгө карата таасирди дыкат баалоонун (АТДБ) миңдеген баяндамаларынан эле айгинеленип турат, алар көйгөйдү чечүүнүн ордуна улам көбүрөөк жаңжалга жетелеп келет. Бул документтер бизге жеке кишиге, үй чарбасына, жергиликтүү жамаатка, бүтүндөй чөлкөмгө жана өлкөгө тийгизген таасирлерди баалоо аркылуу тоо-кен өнөр жай тармагынын тийгизген коомдук таасирлерин, – оң таасирлерди чыңдоого алып, кесепеттүү таасирлерди жок кылуу максатында, – алда канча тагыраак, кыйла кеңири өлчөмдө карап чыгуу зарылчылыгын бизге баяндайт.

Биз КТБнын эл аралык деңгээлде кабыл алынган стандарттарга жана мыкты тажрыйбаларга шайкештигин камсыздоону мүдөө кылган элек. Тоо кендерин геочалгындоо баскычына жеткенге чейин эле баалоо компаниялары тарабынан КТБнын баяндамасы менен бирге берилген документтер аркылуу тоо-кен өнөр жайынын таасиринде калчу коомчулук менен жагдайды милдеттүү түрдө кеңешип алууну талап кылуу – бул биздин топ сунуштаган чечимдердин бири.

КТБны Монголиада ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн кызыкдар тараптарды өз чөйрөсүндөгү уникалдуу коомдук таасирлерди аныктоого машыктырып үйрөтүү, өндүрүп даярдоо өнөр жайынын компаниялары тарабынан мамлекеттик мекемелерге сунушталган ар кандай документтердин пландаштырылышын жана жыйынтыктарын жактыруу жана андан соң кийинки өнүгүүнү көзөмөлдөп-тыянактоо, мониторинг жана текшерүү баяндамаларынын жыйынтыгы коомчулук үчүн ачык болушун камсыздоо чараларына артыкчылык берилиши зарыл.

Милдеттүү документтерге КТБны кошуу – компаниялар үчүн кошумча түйшүк жаратаары жөнүндө көптөгөн санааркоолор айтылгандыктан, КТБ баяндамасы АТМ менен ширелтилип бир тандемде өткөрүлүүгө ылайыкташтырылды; демек, (а) айлана-чөйрөнү пайдубалдык изилдөө коомдук турмушту пайдубалдык изилдөө менен чогуу жүргүзүлөт; (б) айлана-чөйрөгө таасирди жалпы баалоо (АТЖБ) жалпы КТБ менен бирге уюштурулат; (в) айлана-чөйрөгө карата таасирди дыкат баалоо (АТДБ) чоо-жайынан бери иликтенген КТБ менен бирге жүргүзүлөт; жана (г) экологиялык-социалдык башкаруу планы бирдиктүү документ катары иштелип чыгат.

Кыскача адабият тизмеси

1. Beck, L., Mendel, T., and Thindwa, J. (2007). The Enabling Environment for Social Accountability in Mongolia. [World Bank.] Washington D.C. Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/en/2007/06/7824710/mongolia-enabling-environment-social-accountability-mongolia>.
2. Blunt, P. (2014). Whose resources are they anyway? 'Development assistance' and community development agreements in the Mongolian mining sector. *Progress in Development Studies*, 14(4), 383–399.
3. Bonilla, L.L. (2017). *Extractive Infrastructures: Social, Environmental, and Institutional Change in Resource-Rich Mongolia*. Clark University.
4. Bumochir, D. (2020). *The State, Popular Mobilisation and Gold Mining in Mongolia: Shaping 'Neoliberal' Policies*. London: UCL Press.
5. Burdge, R. and Vanclay, F. (1996). Social impact assessment: a contribution to the state of the art series. *Impact Assessment* 14(1), 59–86. <http://dx.doi.org/10.1080/07349165.1996.9725886>
6. Byambaa, B., and de Vries, W.T. (2019). The needs of nomadic-pastoral land users with respect to EIA theory, methods and effectiveness: What are they and does EIA address them? *Environmental Impact Assessment Review*, 74, 54–62.
7. Byambaa, B., and de Vries, W.T. (2020). Evaluating the effectiveness of the environmental impact assessment process in Mongolia for nomadic-pastoral land users. *Impact Assessment and Project Appraisal*, 38(1), 39–49.
8. Cane, I., Schleger, A., Ali, S., Kemp, D., McIntyre, N., McKenna, P., Lechner, A., Dalaibuyan, B., Lahiri-Dutt, K. and Bulovic, N. (2015). *Responsible Mining in Mongolia: Enhancing Positive Engagement*. Brisbane: Sustainable Minerals Institute.
9. CAO (2020). Oyu Tolgoi 01 and 02/Southern Gobi Dispute Resolution Conclusion Report, www.cao-ombudsman.org/cases/document-links/documents/CAOMongolia_Conclusion_Rpt_2020-05-ENG.pdf.
10. Dorjsuren, E., Alimaa, N., Tserendorj, O., Burenbayar, T., Dogmidsangi, A., Sanjmyatav, M., and Hobbs, J. (2015). *Participation in Mining Related Decision Making*. [Independent report] Ulaanbaatar.
11. Durvun Talst Ecology (2017) Detailed Environmental Impact Assessment report for the Dartsagt Iron ore mining project 2015/B065 by Taishen Development LLC with license of MV-017120. www.eic.mn/eia/eiareport.php?menuitem=1andcount=10andpage=2andorg_name=146andaction=moreandeiareport_id=5447.
12. EIC (2020). Environmental Information Centre, Institute of Meteorology and Hydrology, Ministry of Environment and Tourism. www.eic.mn.
13. Empson, R., and Webb, T. (2014). Whose land is it anyway? Balancing the expectations and demands of different of trusting partnerships in Mongolia. *Inner Asia*, 16(2), 231–251.

14. FeOre Limited. (2012). Annual Report 2012. [FeOre Company,] Hong Kong. Retrieved from www.asx.com.au/asxpdf/20121008/pdf/42975bznxr3c8x.pdf.
15. Finke, P. (2003). Does privatisation mean commoditisation? Market exchange, barter, and gift giving in post-socialist Mongolia. In N. Dannhaeuser and C. Werner (Eds.), *Anthropological Perspectives on Economic Development and Integration (Research in Economic Anthropology Vol. 22)*, pp. 199–223. Elsevier Science.
16. Finke, P. (2012). Property rights in livestock among Mongolian pastoralists: categories of ownership and categories of control. In A. M. Khazanov and G. Schlee (Eds.), *Who Owns the Stock? Collective and Multiple Property Rights in Animals* (pp. 159–175). New York: Berghahn Books.
17. Fraser, J., Bulgan Batdorj, M. and Kunz, N. (2017). *Creating and Sharing Value With Communities in the Early Mine Life-Cycle: the Case of Erdene Resource Development Corporation in Mongolia. Final Research Report. University of British Columbia, [Vancouver]* available at https://sppga.ubc.ca/wp-content/uploads/sites/5/2018/11/181125-UBC-Creating-Sharing-Value-ERD-case_ENG.pdf.
18. Fraser, J., Kunz, N.C., and Batdorj, B. (2019). Can mineral exploration projects create and share value with communities? A case study from Mongolia. *Resources Policy*, 63(101455), 1–9.
19. Ganbold, M., and Ali, S. H. (2017). The peril and promise of resource nationalism: A case analysis of Mongolia's mining development. *Resources Policy*, 53, 1–11.
20. GF (2020a). *Minutes of Gobi Framework consultants' workshop with mining stakeholders on draft SIA methodology on June 28, 2020 by Gobi Framework project. [Unpublished Report, Gobi Framework, University of Oxford.]*
21. GF (2020b). *Evaluation of the Legal Environment in Relation to SIA by Gobi Framework project. [Unpublished Report, Gobi Framework, University of Oxford.]*
22. GF (2021) *Draft social impact assessment methodology and legal review submitted to Government Working Group, Gobi Framework Project. [Unpublished Report, Gobi Framework, University of Oxford.]*
23. Gibson, G., and O'Faircheallaigh, C. (2011). *IBA community toolkit: negotiation and implementation of impact and benefit agreements. Retrieved from www.creativecommons.org*.
24. Green Trends (2015). *Detailed Environmental Impact Assessment of Coal-to-Synthetic Gas Extraction Plant by Wuhuan Engineering LLC. Ulaanbaatar. www.greentrends.mn/?p=2134*.
25. HRC (2020). *Compilation on Mongolia: Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, /HRC/WG.6/36/MNG/2. www.ohchr.org/*.
26. Ichinkhorloo, B. (2018). Collaboration for survival in the age of the market: diverse economic practices in postsocialist Mongolia. *Central Asian Survey*, 37(3), 386–402.
27. Ichinkhorloo, B., and Yeh, E.T. (2016). Ephemeral 'communities': Spatiality and politics in rangeland intervention in Mongolia. *Journal of Peasant Studies*, 43(5), 1010–1034. <https://doi.org/10.1080/03066150.2016.1168812>.

28. IFC (2012). Performance Standard for Environmental and Social Sustainability, www.ifc.org/wps/wcm/connect/topics_ext_content/ifc_external_corporate_site/sustainability-at-ifc/publications/publications_handbook_pps.
29. IGF (2017a). IGF Mining Policy Framework Assessment: Mongolia. Winnipeg: IISD. Retrieved from www.iisd.org/sites/default/files/publications/suriname-mining-policy-framework-assessment-en.pdf?utm_source=newsletter-IGF&utm_medium=email&utm_campaign=suriname-mpf.
30. IGF (2017b). Seminar Report: Building Capacity to Implement the IGF's Mining Policy Framework in Mongolia. Winnipeg: IISD.
31. IRMA (2018). IRMA Standard for Responsible Mining V.1.0, (June), 1–291. Retrieved from <https://responsiblemining.net/resources/>.
32. Johnston, L., Davison, C., Lkhagvasuren, O., and Janes, C.R. (2019). Assessing the effects of a Canadian-Mongolian capacity building program for health and environmental impact assessment in the mining sector. *Environmental Impact Assessment Review*, 76(August 2018), 61–68.
33. Kvam, R. (2018). Social Impact Assessment: Integrating Social Issues in Development Projects. <https://doi.org/10.18235/0001138>.
34. Lander, J. (2020). *Transnational Law and State Transformation: The Case of Extractive Development in Mongolia*. Abingdon and New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
35. Leach, M., Mearns, R., and Scoones, I. (1999). Environmental entitlements: dynamics and institutions in community-based natural resource management. *World Development*, 27(2), 225–247.
36. Meesters, M.E., and Behagel, J.H. (2017). The social licence to operate: ambiguities and the neutralization of harm in Mongolia. *Resources Policy*, 53(April), 274–282.
37. MME (2012). Procedure on Main Criteria for Pre-Feasibility of Minerals and Resources of a Deposit and Technical Feasibility Study and Technical Feasibility Study Acceptance, Resolution #74 of the Minister of Mining and Energy, [Ministry of Mining and Energy,] Ulaanbaatar.
38. MRPAM (2020). Statistical Information and Updates, <https://mrpam.gov.mn/article/165/>.
39. Naalakkersuisut (2016). Social Impact Assessment (SIA) Guidelines on the Process and Preparation of the SIA Report for Mineral Projects. Nuuk Kalaalit Nunaat. Retrieved from www.govmin.gl.
40. Nature Friendly (2012). Undai River Protection and Partial Diversion Project Detailed Environmental Impact Assessment Report, Oyu Tolgoi, 2011/J013. [report for Oyu Tolgoi Company] Ulaanbaatar.
41. Snyder, J., Wagler, M., Lkhagvasuren, O., Laing, L., Davison, C. and Janes, C. (2012). An equity tool for health impact assessments: Reflections from Mongolia. *Environmental Impact Assessment Review*, 34, 83–91. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2011.08.006>.

42. Sternberg, T., Ahearn, A., and McConnell, F. (2019). From conflict to a community development agreement: A South Gobi solution. *Community Development Journal*, 55(3), 533–538.
43. Undargaa, S., and McCarthy, J. F. (2016). Beyond property: Co-management and pastoral resource access in Mongolia. *World Development*, 77, 367–379.
44. Vanclay, F., Esteves, A.M., Aucamp, I., and Franks, D.M. (2015). *Social Impact Assessment: Guidance for Assessing and Managing the Social Impacts of Projects*. International Association for Impact Assessment. Fargo: IAIA.
45. World Bank (2006). *A Review of Environmental and Social Impacts in the Mining Sector*. The World Bank.

